

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ KUR'AN'IN YAZIM TARİHİ

Yüksek Lisans Tezi

Necati Akbaş

Ankara-2005

ÖNSÖZ

Bu çalışmada ifadesini bulan düşünceler, başlangıcını Yüksek Lisans Ders dönemine borçludur. O dönemde, tartışmalı bir tarzda hazırlanmak üzere, bize, konuyla ilgili bir doküman verilmiş; üzerinde çok tartışılan bir konunun dersin öğrencileri tarafından tartışılması istenmişti. İlgili dokümanı okumam, daha önce çeşitli vesilelerle okuduğum Kur'an Tarihi'ne dair diğer eserler gibi mevcut bilgilerimin altüst olmasına ve kafamda birçok istifhamın oluşmasına sebep teşkil etti. O günlerde konuyla ilgili birkaç makale ve konferans metni de elime geçti.

Bunları inceledikten sonra gördüm ki, bu metinlerde Kur'an'ın niçin, ne zaman, kimler tarafından ve nasıl yazıldığına, özel mushafların yazımına dair bugüne kadar edinegeldiğim bilgilerimin dışında yorumların olduğunu gördüm. Kur'an Tarihi'yle ilgili birkaç kaynağı da inceledikten sonra, hem kafamdaki soruların bir nebze olsun cevap bulması, hem de Kur'an Tarihi ile ilgili olarak sağlıklı bir tasavvura ulaşmada küçük bir katkıda bulunması için, danışman hocamın da isabetli bulmasıyla bu konuda çalışmaya karar verdim.

Konuyla ilgili daha önceki mevcut bilgi ve fikirlerimin ne anlama geldiğini, bu çalışma vesilesiyle, tarihi bağlamını bilmesem de, Mehmet Akif'in şu satırlarında buldum:

“Tam otuz yıl ki hakikat diye neşrelediğim
Bir mühim meseleden şimdi habir oldum kim,
Başka türlü imiş, bense hata eylemişim;
Anladım zannederek anlamadan söylemişim”

Bana bu çalışmam esnasında yol gösteren, kıymetli vakitlerinden feragat edip çalışmamı sabırla denetleyen ve bana güvenen çok kıymetli danışman hocam, Sayın Prof. Dr. Mehmet PAÇACI'ya; yurt dışına gidinceye kadar çalışmamda danışmanlığımı üstlenen, Sayın Prof. Dr. Ömer ÖZSOY'a yönlendirme ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Necati AKBAŞ

2005, ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
İÇİNDEKİLER	3
KISALTMALAR	5
GİRİŞ	6
BİRİNCİ BÖLÜM	10
ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE METODOLOJİSİ	10
1.1.ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	10
1.2.ARAŞTIRMANIN AMACI.....	10
1.3. LİTERATÜR	10
1.4. ÖNEM VE GEREKÇELER	11
1.5. YÖNTEM VE TEKNİKLER	11
1.5.1. Teorik Yaklaşım ve Kavramsal Şema	11
1.5.2. Soru Cümleleri	12
1.5.3. Kapsam ve Sınırlılıklar	13
1.5.4. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Teknikleri	14
İKİNCİ BÖLÜM	15
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	15
2.1. VAHİY	15
2.2.YAZI.....	19
2.2.1.Arap Yazısı	21
2.2.1.1.Arap Yazısı'nın Menşei ve Gelişimi.....	21
2.2.1.2. Risâlet Öncesi ve Sonrası Dönemde Arap Yazısı'nın Durumu ...	25
2.2.2. Hz. Peygamber Dönemi'nde Kur'an'ın Yazımı'yla İlgili Yapılan Çalışmaların Sonraki Metinleştirme Dönemlerine Öncülük Eden Unsurları	28
2.2.3.Kur'an Yazımı'nda Kullanılan Malzemeler.....	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	34
KUR'AN-I KERİM'İN TESPİT EDİLMESİ	34
3.1. KUR'AN'IN İLAHİ KORUNMASI.....	36
3.2. KUR'AN'IN EZBERLENMESİ VE YAZILMASI	38
3.2.1. Kur'an'ı Kerim'in Ezberlenmesi.....	38

3.2.1.1. Hz. Peygamber Tarafından Kur'ân Metninin Ezberlenmesi.....	39
3.2.1.2. Sahabe Tarafından Kur'ân Metninin Ezberlenmesi.....	40
a. Sahabeden Kur'ân'ı Ezberleyenler.....	43
a.1.Konu ile İlgili Rivayetler:.....	43
a.2. Rivayetlerin ve Bu Bağlamda Zikredilen Cem', Kâri ve Hıfz Kavramlarının Değerlendirilmesi:.....	45
3.2.2.Kur'an'ın Yazıyla Tespit Edilmesi.....	52
3.2.2.1.Kuran'ın Yazılması Meselesi.....	52
a.Ayetler Bağlamında Değerlendirme.....	52
3.2.2.2.Hz. Peygamber'in Vahyin Yazılmasını Emretmesinin Anlamı.....	57
3.2.2.3.İlk Nazil Olan Vahiilerin Yazıyla Tespiti Meselesi.....	59
3.2.2.4.Vahyin Yazıya Geçirilmesinin Temel Sebebi ve Başlangıç Tarihi	60
3.2.2.5.Değerlendirme.....	71
3.3. HZ. PEYGAMBER'İN YAZMASI.....	74
3.3.1.Hz. Peygamber'in Ümmiliği.....	74
3.3.2. Kur'ân'da "Ümmî" Kavramı.....	75
3.3.3.Ümmi Kelimesinin Rivayetler Bağlamında Değerlendirilmesi.....	87
3.3.4. Değerlendirme.....	88
3.4. VAHİY KÂTİPLERİ.....	90
3.5.KUR'ÂN-I KERİM'İN TERTİBİ.....	92
3.5.1.Ayetlerin Tertibi.....	92
3.5.2.Surelerin Tertibi.....	95
3.6. HZ. PEYGAMBER'İN VEFATI'NDAN SONRA KUR'AN'IN METİNLEŞME TARİHİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARDA GELİNEREN SON AŞAMA.....	99
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA.....	104
ÖZET.....	110
ABSTRACT.....	111

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
Ans. : Ansiklopedi
a.s. : Aleyhisselam
AÜFİD. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev. : Çeviren
C. : Cilt
DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi
EÜİFD. : Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h. : Hicri
Hz. : Hazreti
İA. : İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)
m. : Miladi
mad. : Madde, Maddesi
MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö. : Milattan önce
M.S. : Milattan sonra
MÜİFD. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFVY: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Ö. : Ölümü
r.a. : Radıyallahü anhü
s. : Sayfa
S. : Sayı
SÜİFD. : Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
Ty. : Baskı tarihi yok

GİRİŞ

“Kur’an Tarihi”, İslam kültür tarihini inceleyen pek çok kimse tarafından araştırma konusu edilmiş önemli konular arasında yer almaktadır. “Kur’an Tarihi”; süreç olarak, vahyin nüzûlünden bugüne kadar süregelen bir süreyi kapsamamasından dolayı, mezkur konuyla ilgilenen araştırmacıların eserlerinde büyük bir yer işgal etmiştir.

Kur’an Tarihi’nin herhangi bir dönemini araştırma konusu edinmiş bir araştırmacının bu sürecin temelini oluşturan Hz. Peygamber dönemi Kur’an’ın Yazım Tarihi’ni tetkik etmeden sağlıklı bir sonuca ulaşması mümkün değildir. Bundan dolayı, söz konusu süreçle atılan ilk adımların Hz. Peygamber dönemine denk düşmesi, bu sürecin, sonraki dönem Kur’an Tarihi Çalışmaları’nın varlıksal olarak bir anlam ifade etmesinde ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada, taşıdığı genel özellikler itibariyle, Hz. Peygamber Dönemi Kur’an’ın Metinleşme Tarihi’nin bir betimlemesi yapılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmamızın sunumu şu şekilde düzenlenmiştir:

Araştırmanın birinci bölümünde;“Araştırmanın Kapsamı ve Metodolojisi” hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın konusu, amacı, önem ve gerekçeleri, metot ve teknikleri bu başlık altında anlatılacaktır.

Araştırmanın ikinci bölümünde daha sonra yapılacak çalışmalara zemin oluşturması amacıyla kavramsal çerçeve sunulmuştur. Kur’an’ın

sözlü bir hitap olması, onun metinleşme sürecinin başlangıcını ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir. Bundan dolayı; kavramsal çerçevede ilk olarak, “Kur’an’ın Metinleşme Tarihi”nin, Hz. Peygambere ilk vahyin inişiyle başlayan bir süreç olması dolayısıyla, vahiy kavramının tahlili yapılmış, vahyin esas muhatabının Hz. Peygamber olması nedeniyle, vahye karşı O’nun ontolojik ve epistemolojik olarak nasıl mukabelede bulunduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Kur’an’ın Metinleşme Tarihi sürecinde, sözlü hitab olan vahyin yazıya aktarılması konuya, bu bölümün ana temasını oluşturan “Yazı ”ile“ Arap Yazısı”yla başlamasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla menşei, öncesi ve sonrasıyla Arap Yazısı ele alınmış, Hz. Peygamber dönemi Arap Yazısı’nın durumu mevcut sosyo-kültürel ortamın, Kur’an’ın sonraki metinleşme dönemine öncülük eden unsurları bu bölümün incelenen diğer konuları arasında yer almıştır. Hz. Peygamber döneminde, yazı sınırlı bir düzeyde kullanılıyor olmasına karşılık, resmi olmasa bile, bir Kur’an Yazım Geleneği’nin var olduğu gerçeği; gerek dört halife döneminde gerekse sonraki yüzyıllarda Kur’an’ın harekelenme ve noktalanması konusundaki müthiş gayretlere öncülük etmiş olduğu bu son başlık altında incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde, vahyin yazıldığı malzemeler konusu da diğer bir başlık altında incelenmiştir.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde, tezimizin asıl konusu olan, “Kur’an’ın Tespit Edilmesi” üzerine odaklanılmıştır. Burada ilk olarak, ilk alıcısı olması dolayısıyla, Hz. Peygamber’in vahyi ezberlemesinin ne anlama geldiği incelenmiş; O’nun ezberlenmesinden, nazil olan vahiylerin

ilahi olarak kalbine nakşedilmesi anlaşılmıştır. Böyle bir sonuca, Kur’ani beyanlar sonucu ulaşılmıştır. Vahiy-Peygamber denklemini, tebliğe muhatap olan “Sahabe’nin Vahyi Ezberlemesi” başlığı takip etmiştir. Rivayetler bağlamında ilk dönem “Cem’, Hıfz ve Kârî “ kavramlarının değerlendirilmesi yapılarak, Hz. Ebu Bekir dönemi’nde vuku’ bulan Yemâme Savaşı’nda, sahâbilerin şehit olması üzerine, Hz. Ömer’in bu konudaki endişesinin sebebi araştırılmış, buna paralel olarak sahabeden Kur’an’ı ezberleyenlerin tartışması yapılarak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Bu bölümün ikinci kısmında, Kur’an’ın yazıyla tespit edilmesi ele alınmıştır. Kur’an’ın yazıldığına ya da yazılması gerektiğine işaret eder, şeklinde yorumlanan ayetler, karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Hz. Peygamber’in vahyin yazılmasını emredip emretmediği, emretmişse bu emrinin, O’nun hazırbulunuşluk düzeyi dikkate alınarak ilk nazil olan vahiyleri kapsamadığı, vahyin yazıya geçirilmesi eyleminin hangi saikle ve ne zaman gerçekleştiği gibi konular incelemeye tabi tutulmuştur.

Bölümün üçüncü kısmında, vahyin hem ezberlenmesi hem de yazılmasında odak şahsiyet Hz. Peygamber olduğundan, Onun okuma-yazma bilip bilmediği konusu, “ümmî “ kavramı başlığı altında incelenmiş ve kavramın Kur’an’daki karşılıklarının ne anlama geldiğinin tespitine çalışılmıştır. Rivayetler bağlamında da incelenen konunun genel bir değerlendirmesi bu bölümün son kısmını oluşturmuştur.

Vahyin yazıya geçirilmesi, Hz. Peygamber'in sadece bu işle görevlendirdiği kişilerce gerçekleşmesi "Vahiy Katipleri" başlığı altında incelenmiş; bunu, Kur'an'ın tertibi izlemiştir.

Süreç itibarıyla Hz. Peygamber dönemiyle başlatılabileceğimiz Kur'an Tarihi çalışmalarının bugün geldiği son aşama araştırmamızın son kısmını oluşturmuştur.

Çalışmamız, Kur'an Yazım Süreci'nin betimsel incelenmesi şeklinde olmuştur. Şunu belirtmek gerekir ki bu araştırma, konunun kendi tarihsel sürecinde incelenmesi şeklinde gelişen bir çalışma olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE METODOLOJİSİ

1.1.ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu araştırmanın konusu; ilk vahyin inişinden Kur'an'ın bir kitap haline getirilişine kadar ki geçen zamanda Hz. Peygamber Dönemi'nin (M.S 610-632) bir süreç olarak ele alınıp incelenmesidir.

1.2.ARAŞTIRMANIN AMACI

Kur'an'ın metinleşme tarihi, Hz. Peygamber'e ilk vahyin inişiyle başlayan bir süreçtir. Zira söz konusu süreçle atılan ilk adımlar Hz. Peygamber dönemine denk düşmektedir. İşte bu araştırmanın esas amacı; Hz. Peygamber dönemini tahlil ederek ve bu dönemde yapılan çalışmaları ortaya çıkararak, dönemin Kur'an yazım tarihindeki öneminin tespit edilmesidir.

1.3. LİTERATÜR

Araştırma ile ilgili literatür incelendiğinde, tez konusuyla doğrudan veya dolaylı olarak konuyla ilgili çalışmalara rastlanılmıştır. Bu çalışmalardan bazılarını "Kaynakça" bölümünde belirttik. Fakat bu bölümde ilgili çalışmaları şu şekilde gruplandırarak literatürü sunmaya çalışacağız.

Birinci grupta genel olarak; Tefsir tarihi, Kur'an tarihi, Hadis tarihi, İslam tarihi ile ilgili gerek metodolojik sunum sağlayan, gerekse betimleyici

tarihi araştırma niteliğinde yerli ve yabancı birçok araştırmacının çalışmaları bulunmaktadır.

İkinci grupta ise; doğrudan Kur'an tarihiyle ilgili ve rivayetlerin yer aldığı kaynaklarla birlikte aynı zamanda bu alanda bazı Oryentalistlerin bakış açılarını yansıtan çeşitli kitap, dergi ve makaleler vardır.

1.4. ÖNEM VE GEREKÇELER

Bir tarihi dönemin sağlıklı bir analizi için gerekli olan ilk şey, o döneme ilişkin tarihi şartları tarihsel bütünlük açısından ele almaktır.

Konu bu bağlamda düşünüldüğünde Kur'an Yazım Tarihinde ilk dönem olarak düşüneceğimiz Hz. Peygamber döneminin ne denli önemli bir dönem olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Zira Kur'an Yazım Tarihinin ilk adımları bu dönemde atılmıştır.

Dönemin şartlarına ve yapılan ilk çalışmalara ait tarihi veriler Kur'an Yazım Tarihi'nin bir bütünlük açısından ele alınabilmesi için son derece gerekli verilerdir. Yapılan bu çalışma Kur'an Tarihinin analizi konusunda belirli tarihi verileri sunmakla, Kur'an'ın anlaşılması ve Kur'an hakkında sağlıklı bir fikir oluşturulmasında pozitif bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1.5. YÖNTEM VE TEKNİKLER

1.5.1. Teorik Yaklaşım ve Kavramsal Şema

Araştırma konusu “Hz. Peygamber Dönemi Kur’an’ın Yazım Tarihi” olduğu için araştırmamızın üzerinde yoğunlaştığı alanlardan birisi “Metinleşme Tarihi”dir. Metinleşme tarihi Hz. Peygambere ilk vahyin inişiyle başlayıp Hz. Osman dönemi ile bugünkü şeklini alan bir süreçtir. Bu süreç birbirini takip eden çeşitli aşamalardan oluşmuştur. Bu aşamalar en genel şekliyle Hz. Peygamber dönemi, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemidir. Araştırmanın asıl üzerinde yoğunlaştığı bölüm Hz. Peygamber dönemidir. Bu dönem ayetlerin Arap toplum hayatında sosyal bir gereksinim olarak algılanmasıyla bu ayetleri metinleştirme çabalarına tanık olan bir dönemdir. Hz. Peygambere 23 sene boyunca gelen vahiylerin belli aşamalardan geçmek suretiyle bugün elimizde bulunan biçimini aldığı bilinmektedir.

Hz. Peygamber dönemi Kur’an’ın tespiti; vahyin parça parça inişi, farklı zamanlarda inen vahiy parçalarının insanlara tebliğ edilişi, tebliğ edilen metinlerin muhataplar tarafından pratik ve özel amaçlardan dolayı ezberlenmesi, kişisel ihtiyaçlardan dolayı yazıyla kaydedilmesi, sure içi ve dolaylı da olsa sureler arası tertip tez boyunca her biri ayrıntılı olarak incelenecek araştırmalardan oluşmaktadır.

1.5.2. Soru Cümleleri

Bir tarihi inceleme niteliğinde olan bu araştırmanın kapsamını ve konunun çerçevesini çizmek için, durum tespit eden bir takım soru cümlelerimiz vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

—Kur'an ayetlerinin Hz. Peygamber tarafından çevresine ve topluma iletilmesinde izlenen ilk aşamalar nelerdir?

—Arap toplumunun Kur'an ayetlerini sosyal algılama düzeyinde kabullenışı ve ilk tepkileri nelerdir?

—Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın yazımıyla ilgili yapılan çalışmalardan daha sonraki metinleştirme dönemlerine öncülük eden unsurlar nelerdir?

—Hz. Peygamber dönemi "Metinleştirme" çabalarının Kur'an'ın algılanması açısından önemi nedir?

1.5.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmamız bir tarihi inceleme çalışmasıdır. Araştırmanın 2003-Ekim 2005-Mayıs tarihleri arasında "Hz. Peygamber Dönemi Kur'an'ın Yazım Tarihi" ile ilgili betimleyici bir inceleme şeklinde olacaktır. Bu araştırma sürecinde ilk olarak Temel İslam Bilimleri (Tefsir) ve Kur'an Yazım Tarihi ile ilgili verilere ulaşılabacaktır. Daha sonra bu bağlam içerisinde Hz. Peygamber Döneminin nasıl bir dönem olduğu ve bu dönemde Kur'an'ın metinleştirilmesi ile ilgili özel veriler tanımlanmaya çalışılacaktır. Araştırmada Hz. Peygamber döneminin Kur'an'ın Metinleştirilmesi ile ilgili diğer dönemlere öncülük eden hususları da araştırılacaktır.

1.5.4. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Teknikleri

Çalışmada ilk önce diğer konulara zemin oluşturulması açısından Temel İslam Bilimleri (Tefsir) alanı ele alınacaktır. Daha sonra Kur'an Yazım Tarihi ile ilgili var olan literatür incelenecektir. Bunu takip eden aşamada, literatür tezin kapsamı dikkate alınarak Hz. Peygamber Dönemi Kur'an'ın Yazım Tarihi ile ilgili özel veriler elde edilmeye çalışılacaktır. Veriler kitap, dergi ve makaleler gibi yazılı metinlerden literatür incelemesi aracılığıyla elde edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. VAHİY

Vahiy kelimesi, Arapça “v-h-y” kökünden türetilmiş masdar olup, bir fikir veya emrin Allah tarafından bir peygambere ilham olunması demektir.¹

Vahiy Arapçada; mektup yazmak, ilham etmek, gizli konuşmak, süratle işaret etmek, bir işte sürat göstermek, yazı yazmak, elçi göndermek, gizlice bir şey söylemek² gibi birçok anlama gelmektedir.

Kelime iştikak bakımından, Arapça'ya akraba Sâmi dillerden, Yahûdi-Arami'de “acele etmek” Habeşçede vahaya “etrafını dolaşmak, gitmek, teşhis etmek” anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise, Peygamberlere gönderilen ilahi kelimeler ve haber manasına gelmektedir.³ Bu tanımlamaya paralel olarak, “Allah'ın kulları arasından seçtiği kimseye, hidayet ve ilim bakımından vermek istediği her şeyi, insanın alışık olmadığı hızlı ve gizli bir yolla bildirmesidir, ” şeklinde de tanımlanabilir.⁴

Kelimenin Kur'an'daki kullanımına baktığımız zaman, Allah'ın dünyaya (arz ve semâ'ya),⁵ Mûsa'nın annesine,⁶ meleklerle,⁷

¹ Wensinck, A. J., “Vahiy”, *İslam Ansiklopedisi(İA)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 1986, XIII/142.

² İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “Vahy mad.” ; Wensinck, A.J., *a.g.m.* s. 142.

³ Wensinck, *a.g.m.*, s. 142.

⁴ Zerkânî, Muhammed Abdü'l-Azim, *Menahilü'l-irfan fi-ulûmi'Kuran*, Darü'l-ihyai'l Kütübü'l Arabiyye, ty., I/40.

⁵ Zilzâl, 99/4-5.

⁶ Kasas, 28 / 7.

⁷ Enfâl, 8 / 12.

peygamberlere,⁸ havarilere,⁹ balarısına¹⁰ vahyettiğini görürüz. Vahyin Kur'an'daki kullanımı, zikredilen ayetlerde ilham, hitap, konuşmak, emir gibi çeşitli manalara gelmektedir.

Kur'an'da vahiy kavramının ihtiva ettiği bu temel noktalardan sonra diyebiliriz ki; Allah'ın insanlara, varlıklara ve diğer canlılara olan ilahi vahyi yanında, insandan insana olan bir vahiy şekli de vardır.¹¹ Meryem suresi 11. ayette, Zekeriyya peygamberin kavmine Allah'ı sabah akşam tesbih etmelerini vahyettiğinden / ima ve işaretle bulunduğundan bahsedilmektedir.

Şeytanın insana vahyetmesi de, vesvese ve telkinle insanları Allah'ın yolundan saptırmaktır. En'am 121. ayette;

“Üzerine Allah'ın adının anılmadığı kesilmiş hayvanları yemeyin, bunu yapmak Allah'ın yolundan çıkmaktır. Doğrusu şeytanlar, dostlarına sizinle mücadele etmelerini vahyederler / telkin ederler, vesvese verirler.”

Vahyin bu anlamlardaki kullanımından sonra, Allah'ın İnsanlarla olan yani insanların içinden bizzat kendisinin seçtiği peygamberlere olan vahyi ayetlerde şöyle ifade edilmektedir.

---

⁸ Nîsâ, 4 / 163-164.

⁹ Mâide, 5 / 111.

¹⁰ Nahl, 16 / 68-69.

¹¹ Meryem, 19 / 11.

“Öncekiler gibi seni de, kendilerinden evvel, nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmete, sana vahyettiklerimizi onlara okuman için gönderdik.”¹²

“Doğru yolu bulmuşsam bu da Rabbimin bana vahyettekte olduğu Kur’an sayesinde.”¹³

Allah, peygamber olarak Hz. Muhammed’i seçmiş, vahyin indirilmesinin sebeplerini de ayetlerdeki şu ifadelerle bağlamıştır:

“Bana bu Kur’an, sizi ve sizden sonra ona erişenleri inzar etmem için vahyolundu.”¹⁴

“Ey Muhammed! Biz sana böyle Arapça bir Kur’an vahyettik ki şehirlerin anası olan bu Mekke şehrini ve çevresinde bulunanları uyarasın; vukûunda asla şüphe olmayan toplanma gününe karşı uyarasın. O gün insanların bir bölümü cennete, bir bölümü cehenneme girer.”¹⁵

Hiz. Peygamber, ayetlerde ifadesini bulan sorumluluk bilinciyle; gerek kalbine doğrudan ilka edilenleri, gerek perde arkasından yahut bir elçi vasıtasıyla olmak üzere Allah’ın kendisiyle kurduğu iletişim neticesi, konuşmasını / mesajını iletmek, tebliğ etmek¹⁶ şeklinde hareket etmiştir.

Kurulacak olan bir iletişimde, söyleyenin veya iletenin, kendisine söylenen ve iletileni, iletişim sonucunda, iletilen şeyin tesiriyle hemen harekete geçirmesi, bir davranış içine sokmasıdır. Bu durum peygamber

---

¹² R’ad, 13 / 30

¹³ Sebe’, 34 / 5

¹⁴ En’am, 6 / 19.

¹⁵ Şûrâ, 42 / 7.

¹⁶ Şûrâ, 42 / 51.

için kullanıldığında hemen ona söylenilene tabi olup onu tebliğ başlaması, tebliğ edilen insanların da bundan etkilenerek aksiyona başlaması söz konusudur.¹⁷

Hiz. Peygamber'in ilk aldığı vahiy Alâk Sûresi'nin ilk beş ayetidir. İlk inen bu ayetlerin Hiz. Peygamberi aksiyona geçirmesinden bahsedilmese de daha sonra inen Müddessir Sûresi'nin ilk inen ayetlerinden, Hiz. Peygamber'in aile çevresinden başlamak üzere İslam davetiyle mükellef kılındığı anlaşılmaktadır. Hiz. Peygamber aldığı vahiyleri insanlara tebliğ ediyor ve onların bu vahiyleri ezberlemelerini tavsiye ediyordu. Çünkü ezber, Mekke'nin o günkü şartlarında, sözlü hitabın diğer insanlara ulaştırılmasında en etkin yoldu. Şartların belli bir olgunluğa ulaşmasından sonra vahiyler yazıya geçirilmiştir.

Bizim için burada söz konusu olan, Kur'an'ın Hiz. Peygamber'e vahyedilmesiyle başlayan süreç itibariyle hayatının sonuna kadar, Kur'an'ın Metinleşme Tarihi'nin incelenmesidir. Bundan dolayı, bu süreçte Kur'an yazımının ne zaman başladığı, izlenilen metot, kullanılan malzemeler ve hatta bundan daha önemlisi Hiz. Peygamber'in bu süreçteki rolünün ne olduğu ele alınacaktır.

---

¹⁷ Albayrak, Halis, "Vahiy Gerçeği", (*Kutlu Doğum Haftası, 12-17 Ekim, 1989*), TDV Yay., Ankara 1990., s. 108.

Bu bilgiler bizi, konumuzla doğrudan ilgisi bulunan ve kavramsal çerçevede bahsetmemizi gerektiren yazı konusunu ele almaya sevk etmektedir.

2.2.YAZI

Kur'an'ın yazımında Arap Yazısı'nın kullanılması, bizi, öncelikle Arap Yazısı'na temel olması açısından "Yazı"nın tarihsel gelişimini incelemeye sevk etmiştir. Bundan dolayı, Yazı konusu kısaca ele alınmış, daha sonra Arap Yazısı incelenmiştir.

Yazı, insanlar için ortak anlam ya da sesleri temsil eden işaret ya da simgelere dayalı iletişim sistemidir. Dil bir simgeler sistemi, yazı da bu simgeleri simgeleyen ikinci dereceden bir sistemdir. Yazı görsel iletişim yollarından yalnızca biridir. El ya da yüz işaretleri ve resimler de olayları anlatmak ve insanlar arasında iletişim kurmak için kullanılabilir; ama bunların ikisi de dile dayanmadığı, dili temsil etmediği için yazı sayılmazlar.¹⁸

Dolayısıyla yazı, söz veya düşüncenin belli işaretlerle ifade edilişi olarak tanımlanabilir.

Yazının tarihine baktığımızda, en eski yazı örnekleri M.Ö. 4000'li yıllara rastlamaktadır. Yazı, bugün kullandığımız harf yazısına gelene kadar birçok aşamadan geçmiştir. İlk insanlar amaçlarını anlatmada

---

¹⁸ "Yazı", *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana yay., İst. 1990., s. 332.

çeşitli maddeler kullanmışlar, buna madde yazısı denmiştir. Bu yazının yetersizliği nesnelere arası eşdeğerlik ilişkisi üzerine kurulan “ideografik Yazı”yı doğurmuştur. Gelenekleri sonraki kuşaklara aktarmada ki yetersizlik, bu yazının, yerini, bir sözcüğün bir fikri belirtmesine dayanan ideogram ya da Piktografi’ye bırakmıştır. Daha sonraları, resmedilmesi zor sözcüklerin üstesinden gelmek için, resmedilmesi kolay sözcüklerden yola çıkılmıştır. Bu eylem “Akrofoni” olarak adlandırılmıştır. Bu gelişmeler, yazının hece yazısından harf yazısına geçişini kolaylaştırmıştır. Bu geçiş iki yolla olmuştur:

Birisi, Akrofoni yolu, diğeri açık hecelerde sesli elemanın zamanla yitirerek tek ses işareti haline gelmesi. Akrofoni yolu ile harf yazısına geçişin en güzel örneği Fenike yazısıdır.¹⁹ Yalnızca sessiz harflerden oluşan ve en eski alfabe olma özelliği taşıyan ve bunun yanında pek çok alfabenin temelini oluşturan bu yazı, Arap Yazısı’nın oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Arap Yazısı’nın temelini oluşturması bakımından yazının tarihiyle ilgili bu genel bilgiler verildikten sonra, Kur’an’ın yazımında kullanılan Arap Yazısı’nın genel bir tarihini incelemeye geçebiliriz.

---

¹⁹ Işıldak, Serpil, *Kütüphaneciliğe Giriş*, Hatiboğlu yay., Ankara 1998., s. 8-12.

2.2.1.Arap Yazısı

2.2.1.1.Arap Yazısı'nın Menşei ve Gelişimi

Arap Yazısı, tarih bakımından en muahhar yazılardan biridir.²⁰ Arap Yazısı'nın menşei hakkında yapılan çalışmalar göstermiştir ki, bu yazı, Hicaz'ın dışında ortaya çıkmış ve Hicaz'a daha sonra intikal etmiştir.²¹

Arabistan'ın kuzey ve güneyinde yapılan arkeolojik araştırmalar neticesi Hicazlıları çevreleyen ve oralarda yaşamış medeniyetlerin birçok kitâbî nakışları elde edilmiştir.²² Araplar önceleri, Güney Arabistan'da geliştirdikleri müsned denilen bir yazıyı kullanmışlardır.²³ Bu yazı birbiriyle bağlantısı olmayan harflerden müteşekkil bir yazıdır. Arap Yazısı'nın kaynağının müsned adı ile anılan Hîmyer Yazısı olduğunu söyleyenlere göre Arap Yazısı, âribe Araplarından olan Curhumlerle akraba olan Hz. İsmail kanalıyla söz konusu yazıdan türemiştir. Onlara göre, Hicazlıların yazıyı Hîre'den, Hîrelilerin de Tebâbia ve Himyer'den aldıkları şeklindeki kanaat en doğru kanaattir. Onları bu kanaate sevkeden âmil, Arap Yazısı'nın; müsned yazısının kaynaklık ettiği Lihyani, Safevi ve Semûdf yazılarıyla aynı kategoride değerlendirilmesidir.²⁴ Uzun süre Güney Arapları tarafından kullanılan Himyerî yazısı, gelişme imkanı bulamamış

²⁰ Moritz, B, "Arap Yazısı", *İslam ansiklopedisi*, I. MEB., İstanbul 1950., s. 498.

²¹ Aktan, Ali, "Arap Yazısı'nın Doğuşu, Gelişmesi ve Arap Yazısı Haline Gelmesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, II/6., Ankara 1998, s. 62.

²² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1997, TDV yay., s. 19.

²³ Çetin, M.Nihad, "Arap Yazısı", *TDV. İA.*, İstanbul 1991, III/276.

²⁴ Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Ankara 2004, Kitâbiyât yay., s. 30-31.

ve muhtemelen Himyerlilerin yıkılışından sonra ortadan kalkmıştır.²⁵ Bu yazı, kuzeyde yerini, Nabat harfleriyle yazılan Nabati yazısına terk etmiştir.²⁶ İşte bugüne kadar gelen Arap Yazısı bitişik Nabat Yazısından gelişmiştir.

Milâdî III. asrın sonları ile IV. asrın başlarında cereyan ettiği anlaşılan bitişik Nabati yazısından Arap yazısına geçişin muhtelif safhalarını müşahadeye imkan sağlayan kitâbelerin en eskisi, Araplara ait olduğu halde Nabat kültürünün hakim olduğu bir devrenin damgasını taşımakla dili de yazısı da Nabati olan, birinci Ümmü'l-Cimâl (M.250) ve en-Nemâre (M.328) kitâbeleridir. Arapça, Süryanice ve Yunanca olmak üzere üç dilde yazılmış bulunan Zebed kitâbesi (M.512) bu yazının Araplarca benimsendiğini, bununla beraber artık el-Arabiyyenin yani klasik Arapçanın yazı dili olarak kendini kabul ettirdiğini gösterir.²⁷ Çağdaş araştırmacıların ekserisinin Arap Yazısı'nın kaynağı olarak Nabat yazısını görmelerinin sebebi, Nabatların aslen Arap oluşu ile Hicaz Araplarının ticaret yollarının Nabat diyarından geçiyor oluşudur.²⁸

El-Belâzurî (ö.279/892), İbnü'n-Nedim (ö.385/995) gibi şahsiyetlerden başlayarak İslam müellifleri, Arap Yazısı'nın Enbar'dan Hire'ye ve oradan da Hicaz'a geçtiğine dair rivayetler naklederler. Bu rivayetlere rağmen câhiliyye devrinin sonları ile İslam'ın doğuşu sırasından

²⁵ Aktan, Ali, *a.g.m.*, s. 62.

²⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *a.g.e.*, s.19.

²⁷ Çetin, M.Nihad, *a.g.m.*, s. 276.

²⁸ Maşalı, Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 36.

günümüze intikal eden herhangi bir vesikaya halen sahip değiliz. Halbuki tarihi kaynaklarda okuma yazma bilen bazı sîmalar hakkında açık kayıtlar vardır. Mesela, İbnü'n-Nedim'in bildirdiğine göre, el-Me'mun'un kütüphanesinde Hz. Peygamber'in cediti Abdülmuttalib b. Haşim hattıyla bir vesika mevcuttu. Mekke'nin ticaret merkezi oluşu, Mekkeliler arasında yalnız Şîmâlî Arap yazısının yayılmasını değil, sayıları azda olsa, Yemen'de kullanılan müsnedi bilenlerin bulunmasını da gerektiriyordu. İslamiyet'ten önce Araplar arasında yazı herhalde sanıldığından çok kullanılıyordu. Nitekim bu devirde Musevîlerin ve Hıristiyanların elinde İbrânî ve Süryânî dillerinde kitaplar bulunuyordu. Hatta bu arada bazı Arapça metinlerin bulunduğu da düşünülebilir.²⁹ Yazı yazmaya düşkün Mısırlılar gibi eski bir ticaret merkezi olan Mekke'de de üzerine yazı yazmak için türlü türlü maddeler kullanılmış olması, yazı bilenlerin çokluğunu gösteren bir delil teşkil eder.³⁰ Mekke, varlığını ticarete borçlu olan bir kent idi ve yazının olağan olarak kullanıldığı bölgeler ile düzenli iletişim içerisindeydi. Mekkeli tacirler işlemleriyle ilgili bazı kayıtları muhafaza etmiş olmalıdırlar ve orada yazının yeterince bilindiği kabul edilebilir. Kur'an'daki dolaylı veriler bunu doğrulamaktadır. Kur'an'ın tasvirleri ticari bir atmosferde geçmektedir. Hüküm günü, kitapların açılacağı, herkese hesabının gösterileceği ya da okuması için hesabının verileceği bir hesaplaşma günüdür. Melekler insanların amellerini yazmaktadır ve her şey bir kitaba kaydedilmektedir. Bu tasvirlerin bir

²⁹ Çetin, M.Nihad, *a.g.m.*, s. 276.

³⁰ Moritz, B., *a.g.m.*, s. 499.

bölümü daha önceden Hıristiyanlarca kullanılmış olsa dahi, Mekke’de anlaşılmalıkları halinde, benimsenmeleri söz konusu olmazdı. Borçların yazılması konusundaki Kur’an’î hüküm (2/282), bu ayetin vahyedildiği Medine’de dahi yazı yazabilecek kişileri bulmanın zor olmadığını göstermektedir. Hadislerde rivayet edildiğine göre, Bedir’de esir alınan Mekkelilerin bir bölümü, Medinelilere yazı yazmayı öğreterek esaretten kurtulabilmişlerdir. Bu gelişmeler paralelinde Mekke’de normal olarak papirüsün kullanılmaması için herhangi bir neden bulunmamaktadır. O tarihlerde papirüs, Greko-Romen dünyasında yerini parşömene bırakmıştı. 52/3’teki “rakk” kelimesi muhtemelen parşömeni ifade etmektedir. Papirüs daha çok ticari amaçlar ve özel haberleşmeler için kullanıldı. Kur’an’da “kırtas” kelimesiyle ifade edilen (6/7,91) materyal, muhtemelen bu olmalıdır. Zira bu kelime Yunanca yaprak veya papirüs yaprağı anlamına gelen “chartes” kelimesinden türetilmiştir. Dolayısıyla bu kelime, papirüsün halifeler döneminde de önemli olduğunu göstermektedir.³¹

Bu değerlendirmelerden sonra denilebilir ki, Nabati yazı Arap Yazısı’nın tek kaynağıdır. Çünkü Arap Yazısı’nın hicri birinci asıdan itibaren biri meskûkât ve âbidelerde dik ve köşeli, diğeri papirüs vesikaları üzerinde yuvarlak ve işlek olmak üzere iki çeşidinin bulunduğu

---

³¹ Watt, W.Montgomery, *Kur’an’a Giriş*, çev; Süleyman Kalkan, Ankara 2000, Ankara Okulu Yay., s. 46-47.

bilinmektedir. Aynı kökten geldikleri halde, kısa zamanda iki ayrı yazının teşekkül etmiş olması, kullanılan malzemelerin etkisiyle açıklanabilir.³²

Bazı araştırmacılar, daha cahiliye devrinden başlayarak muhafazası gereken bilgi ve hatıraların, hususiyetle manzum edebi mahsullerin tescil ve tespit için yazılmış olmasına gerektiğine dair inandırıcı delillere dayanan kanaatler sergilemişlerdir. Birçoklarının ileri sürdüğü gibi, Arapların bunların muhafaza ve intikalini son derece gelişmiş hafızalarına borçlu oldukları bir hakikattir. Çünkü bu devredeki yazıyla yazılmış basit metinlerin okunuşunda, türlü ihtimallerden kastedilen şekli seçmek mümkün olabiliyorsa da uzun ve güç metinlerin doğru okunması için önceden bilinmesi herhalde zorunlu idi. Bu haliyle yazı ancak hafızaya yardımcı bir vasıtaydı. Yazının ıslahı için alınan tedbirler daha ziyade mesâhife tatbik edilmiş, dil ve edebiyata dair metinlere hiç değilse iki asır sonra geçebilmiştir.³³

2.2.1.2. Risâlet Öncesi ve Sonrası Dönemde Arap Yazısı'nın Durumu

İslam Öncesi Dönemde Arap Yazısı'nın durumu farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Bu süreçte Arapların yazıyı hiç kullanmadıkları veya sınırlı bir çerçevede kullandıkları dillendirildiği gibi yazının belli bir yaygınlığa sahip olduğu da ifade edilmiştir. Ancak

---

³² Aktan, Ali, *a.g.m.*, s. 62.

³³ Çetin, M.Nihad, *a.g.m.*, s. 278.

kaynaklarda İslam Öncesi Dönemde yazının belli bir oranda kullanıldığını ve belli sayıda bilenlerin bulunduğunu gösteren bilgiler bulunmaktadır. Nitekim, Hz. Hatice'nin, ilk vahiy hâdisesi sonrasında vuku' bulanların hakikatini öğrenmek için Hz. Peygamber'i götürdüğü Hristiyan Varaka b.Nevfel'in, Cahiliyye döneminde, Arap Yazısı'nı bildiği, İncil'i de Arap alfabesiyle yazdığı bildirilir. Ayrıca, panayırlarda irat edilen ve beğeni toplayan "mu'allaka-i seb'a"nın, Kâbe duvarlarına asıldığı yönündeki bilgiler, yazının İslam öncesi dönemde hangi çerçevede kullanıldığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Bütün bunlar, her ne kadar sınırlı bir çerçevede de olsa, İslam öncesi dönemde Mekke başta olmak üzere yarımadaadaki yerleşim birimlerinde yazının kullanılmakta olduğunu göstermektedir. Keza Mekke gibi dini ve ticari hayatın merkezi konumundaki bir şehirde, yazıyı bilenlerin bulunmadığını düşünmek mümkün değildir. Dahası, Mekke bir ticaret kenti olmasının yanı sıra, yazının olağan olarak kullanıldığı bölgelerle de düzenli ilişki içerisinde. Bütün bu gelişmeler, İslam öncesi dönemde yazının kullanılmakta olduğunu; fakat Kültürün "sözlü kültür" özelliği taşıdığını göstermektedir. Sözlü kültürün en belirgin özelliği ise, temel dayanağının hafıza ve nakil olması, yazıya ancak zorunlu durumlarda ve gerektiği ölçüde başvurmasıdır.³⁴

---

³⁴ Maşalı, M.Emin, *a.g.e.*, s. 41-44.

İslamiyet'le yazı birdenbire yepyeni ve aydınlık bir safhaya girdi. İslamiyet, kitâbeti zaruri kılan, kullanma sahasını genişleten amilleri beraberinde getirmişti. Yazı, İslam'ın tesis ettiği, bütün maddi manevi cepheleriyle yeni ictimai nizamın en ehemmiyetli tespit, tescil, telkin neşir vasıtası olarak işlendi, geliştirildi ve hicreti takip eden yarım asır içerisinde, daha geçen üç asırlık hayatındakinden büyük bir tekâmüle mazhar oldu. Nâzil olan müteaddit ayetlerle de "kitâbet" daima ilahi bir kaynağa bağlanıyor, kullanılması emrolunuyor, yazı Müslümanların hayatında zaruri olarak yerini alıyordu. Vahyin yazıya tevdi, yazının kutsî ehemmiyetini artırırken, Hz. Peygamber bilginin yazı ile tespit ve muhafazasını emrediyor, çocuklara okuma yazma öğretmenin babalar için kaçınılmaz bir vazife olduğunu belirtiyordu. Bundan başka, Hz. Peygamber'in bu konu da yaptığı işlerden biri de, Bedir gazvesinde esir edilen ve yazı bilen müşriklerin, ensârın çocuklarından onar kişiye okuma yazma öğretilmelerinin esirlikten kurtuluşları için fidye sayılması gibi tedbirler de alındı.³⁵

Bu dönemde yazının kullanımıyla ilgili olarak; Hz. Peygamber'in Habeşistan'a hicret edenler arasında bulunan amcasının oğlu Cafer aracılığıyla Habeşistan kralı Necaşi'ye bir mektup göndermesi, ilk Akabe biatı sonrası Medineli Müslümanların kendilerine dini anlatacak ve Kur'an'ı öğretecek birini Hz. Peygamber'den bir mektup vasıtasıyla talep etmeleri

---

³⁵ Çetin, M.Nihad, *a.g.m.*, s. 276-278.

ve en değerli yazılı vesikalardan biri olarak değerlendirilen Medine Anayasası bu meyanda zikredilebilir.

Bütün bu tarihi hakikatler İslam'ın geldiği ilk günlerde yazının Mekkeliler tarafından bilindiğini, İslam'la birlikte ise yazının kullanım alanının, Müslümanlar için onun öneminin artmasına bağlı olarak genişlediğini göstermektedir.³⁶

Hız. Peygamber döneminde Kur'an'ın yazı ile tespit edilmesine yönelik çabalar, Arap yazısı'nın yayılmasına ve gelişmesine etkide bulunduğu gibi sonraki dönemdeki çalışmalara da öncülük edecek unsurlar barındırmaktadır. Burada bir hususun altı çizilmesi gerekmektedir ; o da vahyin Hız. Peygamber zamanında şifahi yolla yayılmasıdır. Bunun sebebi; Arapların güçlü bir hafızaya sahip olmaları ve gıpta uyandırır derecedeki ezberleme kabiliyetleridir. Dolayısıyla yazı, Hız. Peygamber zamanında Kur'an'ın tebliği ve muhafazası konusunda hafızaya yardımcı ikinci bir vasıta olarak yer almıştır.

2.2.2. Hız. Peygamber Dönemi'nde Kur'an'ın Yazımı'yla İlgili Yapılan Çalışmaların Sonraki Metinleştirme Dönemlerine Öncülük Eden Unsurları

Bu başlık altında, risâlet döneminde kullanılan Arap Yazısı'nın, Hız. Peygamber sonrası dönemde nasıl bir kullanım alanına sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla konu, Hız. Peygamber sonrası

---

³⁶ Maşalı, M.Emin, *a.g.m.*, s. 46-48.

dönemde Kur'an yazımına paralel olarak Arap Yazısı'nın nasıl bir gelişim seyri izlediği noktasında odaklanacaktır.

Hz. Peygamber dönemi'nde yazının kullanım alanı çok geniş değildi. Peygamber sonrası dönemde fetihlerin artması ve çeşitli milletlere mensup insanlarla karşılaşılması birtakım dil hatalarını da beraberinde getirdi. Bu devrede henüz Arapçayı tespit ve ifadede çok kifayetsiz bir seviyede bulunan yazının kusurları şiddetle hissedilmişti.³⁷ Bundan dolayı, nokta ve harekeden yoksun olan bu yazıya, Kur'an'ın doğru okunmasını sağlamak arzusuyla birtakım eklemelerde bulunulmuştur.³⁸ Hz. Peygamber'in hayatı'nda muhtelif malzeme üzerine yazılmış olan Kur'an, Hz. Ebû Bekir zamanında, Zeyd b. Sâbit tarafından bir araya getirilerek yazılmıştır. Hz. Osman zamanında, muhtelif bölgelerde bazı kıraat ihtilaflarının görülmesi üzerine Kur'an istinsah edilerek belli merkezlere gönderilmiştir. Bu nüshalar parşömen üzerine tek renk mürekkeple yazılmıştır, nokta ve harekeleri yoktur. Arap Yazısı'nda, kısa seslilere delalet eden harf veya işaretlerin bulunmayışının ve şekilleri birbirine benzeyen harflerin ayırt edilmesini sağlayan noktaların kullanılmamasının mahsurları hissedilir derecede artması üzerine, bu sahada atılan ilk adım, Ebü'l-Esved ed-Düelfî'nin -aynı zamanda Arapçanın nahvinin teessüsü için de başlangıç sayılan- mushafın harekelenmesi hususundaki hizmetidir. Bu, Kur'an Tarihi ve Arap Yazısı'nın Tarihi bakımından mühim bir hadisedir. Esasen

---

³⁷ Çetin, M.Nihad, *a.g.m.*, s. 27.

³⁸ Aktan, Ali, *a.g.m.*, s. 63.

noktalarla harekeleme manasında "nakt" ve benzer harfleri, birbirinden ayırt etmek için nokta koymak demek olan i'câm, Ebü'l-Esved'den önce de Araplarca meçhul değildi. Çünkü, sahabe arasında da bilenlerin bulunduğu, İbrânî ve Süryânî yazılarında harflerin altına ve üstüne konan noktalarla yazıyı harekeleme usûlü mevcuttu. Onlar, Kur'an'ın bütün lafızlarını içine alan bir sistem tesis ve tatbik etmişlerdi. Yaptıkları şey, "kolaylaştırıcı teşebbüsler" mahiyetindeydi. Sonra tâbiin tarafından bu teşebbüsler usûl ve kaideleri belli bir nizam haline getirildi. Harflerin harekelenmesini çok eski bir tarihe (Enbar ve Hire devresinin başlarına) kadar çıkaran rivayetler ve bazı Cahiliyye devri şairlerinin yazıyla ilgili ifadeleri bir tarafa bırakılırsa, Hz. Peygamber'in zamanında bazı harflerin noktalarının konulduğuna dair açık bilgi vardır. Nitekim Hz. Peygamber, kâtibi Muâviye'ye "rakş" tavsiye etmiş ve Muâviye'nin bunun mahiyetini sorması üzerine de her harfe onu temsil eden noktalarını koymasını belirttiği. Bir başka tavsiyesinden o tarihlerde 'be' ve 'te' harflerinin noktalarının bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁹ Buna ilave olarak h. 22 / m. 643 tarihli, Hz. Ömer devrine ait bir papirüs üzerinde, bazı harflerin noktalı olarak yazıldığı tespit edilmiştir.⁴⁰ H. 58 / M. 678 tarihli bir kitâbede "be, te, se, ye" (başta ve ortada) harflerinin noktaları konulmuştur. Bu vesikalar, hicri I. asrın ilk yarısında Nasr b. Asım (ö. 89 / 707) ve Yahya b. Yamer'den (ö. 129 / 746) çok önce noktalı harflerin bulunduğunu teyid etmektedir. Söz konusu harfler her zaman değil de yalnız lüzumlu görülen

³⁹ Çetin, M.Nihad, *a.g.m.*, s. 279.

⁴⁰ Aktan, Ali, *a.g.m.*, s. 64.

yerlerde noktalanıyordu. Hatta vahyin yazılmasında, başlangıçta –kısmî de olsa- noktalar kullanılmış, sahâbiler, mushafı bunlardan tecrit etmişlerdir. Daha sonra lahn ve tasnif endişesiyle Mushaf önce harekelenmiş, sonra da harfleri noktalanmıştır. Ebü'l-Esved'in harekeye delalet etmek üzere koyduğu noktalar yuvarlaktı ve siyah mürekkeple yazılan metne bunlar ilave sayıldığı için ayrı renkle (kırmızı mürekkeple) konuyordu. Harflerin tefriki için konacak işaretlerin daha önce de kısmen mevcut noktalarla gösterilmesinin karışıklığa yol açacağı düşünülerek bunlar ufkî ve daha yaygın şekliyle sağdan sola doğru alçalan hafif meyilli çizgiler halinde konuldu ve harfin asli bünyesinden sayıldığı için siyah mürekkeple yazıldı. Kur'an'ı Kerim'in doğru okunabilmesi, tabiatıyla doğru yazılmasına bağlıydı. Bunu temin için alınan tedbirler yazının ıslahını temin etti.

Bütün bu çalışmalar göstermiştir ki; Arap Yazısı artık bir yazı sistemi olarak noksanlarını tamamlamış izlenimi vermektedir. Buna paralel olarak denilebilir ki, Arapça'nın hususiyetlerini tespit edebilecek ve aksettirebilecek şekilde geliştirilmiş olan bu alfabeye ve imlâ kaideleriyle yazılmış bir metni yanlış okumak da mümkün görünmemektedir. Hz. Peygamber zamanında hafızaya yardımcı ikinci bir unsur olarak işlev gören yazı, Dört Halife döneminde birtakım rötuşlardan sonra, yazının da hafıza kadar önemli olduğunu göstermiş ve rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla yazıyla desteklenmeyen mahfuz Kur'an metinleri kabul edilmemiştir. Sonraki yıllarda, noktalama ve harekeleme ile ilgili yapılan çok mühim çalışmalar neticesinde, Kur'an metni bu haliyle günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Bütün bu gayretlere rağmen, kıraat ile ilgili sorunlar giderilebilmiş değildir. Bundan dolayı, Kur'an'ı Kerim'in bu bağlamda bir kritiğinin yapılması yani çalışmaları beklemektedir.

2.2.3.Kur'an Yazımı'nda Kullanılan Malzemeler

İslam memleketlerinde, kağıdın ancak II. Asrın sonuna doğru malûm olması,⁴¹ dolayısıyla Kur'an'ın nâzil olduğu dönemde kağıdın henüz mevcut olmaması neticesinde, gerek hicret öncesi gerekse sonrasında Müslümanlar, her biri kendi imkanlarına göre bulabildikleri yazı malzemeleri üzerine⁴² vahyi yazmışlardır. Peygamber zamanında, Kur'an'ı Kerim şu malzemeler üzerine yazılmıştır:

- 1) Deri (adîm) : Bayağı deri, işlenmemiş deri
- 2) Asîb ('usub) : Hurma ağacı dallarının, takriben 0,5 m. uzunluğunda, 4–5 cm. genişlik arzeden, alt kalın kısmı.
- 3) Deve kemikleri (azm), kaburga (azla), geniş kürek kemikleri (aktâf)
- 4) Çanak, çömlek kırıntıları (hazaf, şakaf)
- 5) Lihâf (yumuşak beyaz taş): Kısa notlar için kullanılırdı.
- 6) Tahta Levhalar
- 7) Parşömen
- 8) Ruk'a; Parşömenin büyükçe olanı
- 9) Papirüs⁴³

---

⁴¹ Moritz, B., *a.g.m.*, s. 503.

⁴² Hamidullah, Muhammed, *Kur'an'ı Kerim Tarihi*, çev; A.Hatip, M.Kanık, İstanbul 2000, Beyan yay., s. 42-43.

⁴³ Moritz, B., *a.g.m.*, s. 502-503.

Konuyla ilgili olarak Menazir Ahsen Gilani, kemik ve taşın Kur'an'ı koruma endişesinden dolayı kullanıldığını belirterek şu tespitte bulunmaktadır:

“Sert bir cisim üzerine yapılan kakmalar, silinip kaybolma konusunda, mürekkep vs. ile yazılan şeyden daha az risk taşırlar. Aynı şekilde parşömen ve deri, papirüsten daha dayanıklıdır. Vahiyle parçalar halinde geldiği için bunlar, sonra daha uygun ve elverişli malzemelere geçirilmek üzere, geçici olarak küçük malzemeler üzerine yazılmıştır.”⁴⁴

Dolayısıyla vahiy, ilk önce daha az kullanışlı malzemeler üzerine geçirilmiş, sonra daha pratik ve elverişli malzemelere aktarılarak kullanıma hazır hale getirilmiştir.

---

⁴⁴ Hamidullah, Muhammed, *a.g.e.*, İst. 2000, s. 43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'İN TESPİT EDİLMESİ

Kur'an yirmi üç senede toplumun ihtiyaçlarına göre parça parça indirilmiştir. O gökten indirildiği gibi yerden de bitmiştir. Bundan dolayı toplum öncedir, vahiy sonra gelir.⁴⁵ Dolayısıyla Kur'ân, dönemin toplumsal şartlarının, Allah'ın müdahalesiyle, Peygamber'in zihninin çatışma noktasından doğan, sonradan metinleşen sözlü bir hitaptır.

Onun bugüne ulaşmasında Peygamber'in rolü olduğu gibi, sahabenin istek ve gayretlerinin de yeri vardır. Bundan dolayı Kur'ân'ın tespiti ifadesi ile birincisi, Peygamber'in kalbinde ve zihninde korunması⁴⁶ ile ilahi bir korumayı,⁴⁷ ikincisi, gerek Hz. Peygamber'in ezberlemesi, gerekse sahabenin ezberleme, okuma ve yazması demek olan tespiti kastediyoruz.

Hz. Peygamber, Cenab-ı Hakk'ın bir vahyi olan Kur'an'ı Mekke'de on üç ve Medine'de on yıl, toplam yirmi üç yıl boyunca nazil oldukça başta yakın çevresi olmak üzere ulaşabildiği tüm insanlara duyurmuştur.⁴⁸

Kur'ân'ı Kerim'in kendinden önceki kitaplardan farkı⁴⁹ parça parça indirildiği andan itibaren ezberlenmesi, yazılması ve her yıl ramazan ayı

---

⁴⁵ Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 2000, Ankara Okulu Yayınları, s. 80-81.

⁴⁶ Subhi es-Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, çev.Said Şimşek, Konya ty., Hibaş Yay., s. 55.

⁴⁷ Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul 1998, MÜ. İFAV: Yay., s.153 ; Şuara 26/214 ; Hicr 15/94-99.

⁴⁸ Güneş, Arif, *Kur'ân'ı Kerim'in Ortaya Çıkış Süreci*, Ankara 2000, KÖKSAV yay., s. 65.

⁴⁹ Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleleri*, Ankara 1989, Akid yay., s. 13.

boyunca o zamana kadar inen metinlerin Cebrail'e arzedilmesidir.⁵⁰ Oysa aynı şeyleri önceki kitaplar için söylemek mümkün değildir. Çünkü onlar, nazil olduktan çok sonraları yazıya geçirilmişlerdir. Bu nedenle tahriflere maruz kalmışlardır.⁵¹

Kur'ân'ı Kerim'in tahriflere maruz kalmaması; yukarıda ifade edilen özelliklerin dışında, ilahi koruma garantisinde olmasındandır, şeklinde yorumlanmış ve Hicr suresi 15/9. ayeti buna delil gösterilmiştir. Ayette, "O zikri (Kitab'ı) biz indirdik, onun koruyucusu da elbette biziz." buyrulmaktadır.

Ayetin bağlamı dikkate alındığında,"müşriklerin, Hz. Peygamber'in cin şeytan gibi varlıklarla temas kuran bir mecnun, Kur'ân'ın da O'na cin ve şeytanlar tarafından indirilen bir söz olduğu iddialarına karşı, söz konusu ayet onların bu iddialarını çürütmeye yönelik bir cevap mahiyetindedir.⁵²

Ayette geçen koruma kavramı;

"Ayet, Kur'ân'ın vahiyden sonraki durumuyla ilgili değil, vahiy anındaki durumuyla ilgilidir. Allah, peygamberine gönderdiği vahyini, şeytan müdahalesinden korumuştur. Şeytan hiçbir suretle vahiy sokulup batıl sözler karıştıramaz. İşte Kur'ân'ın korunması vahiy esnasında, onun sözleri arasına şeytan sözünün karışmasından korunmasıdır,"⁵³

---

⁵⁰Elik, Hasan, *a.g.e.*, s. 178.

⁵¹Akdemir, Salih, *a.g.e.*, s. 13.

⁵²Elik, Hasan, *a.g.e.*, s. 150.

⁵³Ateş, Süleyman, "*Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*", İstanbul 1998, Yeni Ufuklar Neşr., VI/56-57.

şeklinde yorumlanmaktadır.

Dolayısıyla Kur'ân'ın korunmasından maksat, nüzul döneminde gerçekleşen bir korunma olup, nüzul sonrasını kapsayacak bir korunma değildir. Ancak bu korunma, kaç aşamada gerçekleşmektedir. Bunu da Kur'ân'ın ilahi korunması başlığı adı altında inceleyelim.

3.1. KUR'AN'IN İLAHİ KORUNMASI⁵⁴

Bir önceki bölümde Hicri 15/9'dan hareketle yaptığımız değerlendirmede, Kur'ân'ın sadece nüzul dönemi, ilahi korunma garantisi altında olduğunu ifade etmiştik. Ancak, ayette geçen "zikir" kelimesi Kur'ân'ın tamamı olarak anlaşılırsa; söz konusu ayet indiğinde Kur'ân'ın tamamı nazil olmamıştı, ifadesini anlamak güçleşmektedir. "Zikir" gibi Kur'ân ve kitap kavramları da, Kur'ân vahyi için kullanıldığında, onun tamamını ifade ettiği gibi bir kısmını da ifade etmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla buradaki "zikir" kelimesi o güne kadar inmiş vahyi ifade etmektedir.⁵⁶ Kısaca buradaki koruma, şeytanın hiçbir surette vahiy sözlerine sokulup batıl sözler karıştırmaması ve Allah'ın peygamberine gönderdiği vahyini şeytanın müdahalesinden koruyup, onun kalbinde ve zihninde korumasıdır.⁵⁷

---

⁵⁴ Aydın, Muhammed, *Kur'ân'ın Metni Üzerindeki Tartışmalar*, Sakarya 201, Değişim Yay., s. 13-14.

⁵⁵ Sülün, Murat, "Kur'ân'da Kitâb Kavramı", *MÜİF derg.* İst. 1997, sa. 13-14-15, s. 88.

⁵⁶ Elik, Hasan, *a.g.e.*, s. 149.

⁵⁷ Ateş, Süleyman, *a.g.e.*, V/56-57.

Vahiy geldiği zamanlarda, Hz. Peygamber'in vahyin hiçbir kelimesini kaybetmemek için ne kadar acele davrandığını, bir harf ya da bir kelime kaçırma korkusuyla aracı melek vahyi henüz tamamlamadan tekrarlamaya başladığını ve bu yüzden o esnada çok sıkıntı çektiğini,⁵⁸ Kur'ân ifade etmektedir. Bunun üzerine Allah, Peygamberine Kur'ân'ı onun kalbine kendisinin yerleştireceğini garanti etmekte, dolayısıyla ondan endişe duymamasını ve telaşa kapılmamasını istemektedir. Bu konuda zikredilen ayetler şunlardır:

"Kur'ân'ın vahyi henüz tamamlanmadan, onu okumada acele etme."⁵⁹

"Bu insanlara ağır ağır okuyasın diye bölüm bölüm ayırdığımız ve parça parça indirdiğimiz bir Kur'ân'dır."⁶⁰

"Sana Kur'ân'ı biz okutacağız, sen de bu okutulanları asla unutmayacaksın."⁶¹

"Vahyin sözlerini tekrarlarlarken dilini oynatıp durma, acele etme! Çünkü onu senin kalbine yerleştirmek ve okutmak bizim işimizdir. Biz onu okuduğumuz zaman sen de onun okunuşunu takip et, onun anlamını açıklamak da bize düşer."⁶²

Bu ayetler; vahyin Peygamber'in hafızasına (ezber) yerleştirildiğini ve içerdiği emniyet telkini doğrultusunda, Peygamber'i, vahyi muhafaza edebilmek endişesinden uzaklaştırmış⁶³ olduğunu ortaya koymaktadır. Hz.

---

⁵⁸ Zerkani, *Menahilü'l-İrfan fî Ulumi'l-Kur'ân*, 1/240.

⁵⁹ Tâ-hâ, 20 / 114.

⁶⁰ Kehf, 14 / 106.

⁶¹ A'la, 87 / 6.

⁶² Kiyâme, 75 / 16-19.

⁶³ Güneş, Arif, *a.g.e.*, s. 69.

Peygamber hafızasındakileri insanlara tebliğ etmiş; onlar da istek, ihtiyaç ve şartları doğrultusunda ezberlemişler, yazmışlar ve bu yollar vasıtasıyla diğer insanlara ulaştırmışlardır.

3.2. KUR'AN'IN EZBERLENMESİ VE YAZILMASI

Bazı İslâm alimleri, vahyin tespit edilmesinde, ezber ve yazının kullanılmasını, "*cem*" başlığı altında incelemişler, dolayısıyla Kur'ân'ın cem'inden maksadın onun ezberlenmesi ve yazılması olduğunu söylemişlerdir.⁶⁴

Ezberden kastedilen, vahyin peygamberin zihnine nakşedilmesi ve bunun muhatap topluma tebliğ edilerek onlar tarafından ezberlenmesidir. Araplar, şifahi kültüre egemen olduğu için hafızalarına güvenir, bundan dolayı, gelenek ve kültürleri, şiirler, divanlar en iyi bildikleri ezber yoluyla hep sözlü olarak aktarıldı.⁶⁵

Vahyin sözlü bir hitap olması ve onun ilk alıcısının Hz. Peygamber olması dolayısıyla önce, Kur'ân'ın ezberlenmesi başlığı altında Hz. Peygamber'in ezberlemesinin ne anlama geldiğini daha sonra bu tespitin sahabe tarafından nasıl gerçekleştirildiğini incelemeye çalışalım.

3.2.1. Kur'an'ı Kerim'in Ezberlenmesi

---

⁶⁴ Muhaysın, Muhammed Salim, *Tarihu'l-Kur'ân'il-Kerim*, İskenderiye, s. 128.

⁶⁵ Zerkâni, *a.g.e.*, I/240.

Vahyi tespit etme yöntemlerinden, muhatap topluma en uygun yöntem ezberleme yoludur; çünkü Hz. Peygamber'e vahyin intikali bu yolla olmuştur. Bu yöntem, bir anlamıyla ilahi korumada bahsettiğimiz mevzûun merkezinde durmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber vahiy geldiğinde ezberleyememe ve unutma endişesiyle sıkıntıya düşmüştür. Bu durumdan kurtulması için kendisine güven veren ayetler inmiş; Peygamber'de bu sigortadan sonra vahyi sakin bir şekilde dinleyerek ezberlemiştir.⁶⁶ Peygamber'in ve tebliğ ettiği dinin ilk muhatapları olan Araplar ilk dönemlerde bu yönteme daha bir istekli olmuşlar, hatta bir yerde buna mecbur olmuşlardır.⁶⁷ Çünkü bu yol, kendilerinin alışık olduğu, yabancı olmadıkları yaygın bir yoldur. Şimdi bu tespit yöntemini Peygamber ve sahabelerin ezberlemesi başlığı altında inceleyelim.

3.2.1.1. Hz. Peygamber Tarafından Kur'ân Metninin Ezberlenmesi

Kur'ân'ı Kerim'i ilk ezberleyen Hz. Peygamberdir. Başka bir ifade ile o baş hafızdır.⁶⁸ Peygamber ilk gelen vahiy, 96/ Alak Suresinin ilk beş ayetidir; ilk olarak kalbine ve zihnine yerleştirilen ayetler bunlardır. Dolayısıyla ilk vahiy oluşturan 96. surenin, çok kısa olan ilk beş ayeti, Hz. Peygamber'in belleğine iyice yer etmiş ve vahiy olayını arkadaşlarına anlatırken, genellikle bunları okumak durumunda kalmıştır.⁶⁹ Ancak Kur'ân

---

⁶⁶ Buhari, *Tefsir*, 75.

⁶⁷ Ersöz, İsmet, *Kur'ân'ı Kerim'in İndirilişi ve Bugüne Gelişi*, İstanbul, 1996, Ravza Yayınları, s. 46.

⁶⁸ Es- Salih, *a.g.e.*, s. 55.

⁶⁹ Hamidullah, Muhammed, *K. K. Tarihi*, çev. A. Hatip, M. Kanık, İst. 2000, Beyan Yayınları, s. 40.

ilk defa Cebrail tarafından Hz. Peygamber'e ve O'nun tarafından da ilk muhatap topluma okunmuştur.⁷⁰

Hz. Peygamber vahye muhatap olduğunda onu ezberleyememe endişesiyle sıkıntıya düşmüş, kalbinde ve zihninde yerleştirileceğini garanti eden ayetlerin inmesinden sonra bu sıkıntısından kurtulmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ezberlemesi, O'nun kalbine ve zihnine yerleştirilmesi şeklindedir. Yani ilahi bir müdahale sonucu gerçekleşmektedir. Allah ile O'nun arasında dikey bir ilişki vardır. O'nun bu konumu salt alıcı-verici şeklinde bir postacının konumuna benzemez.⁷¹ Çünkü O, aldığı vahyi tecrübe eden, yaşayan ve toplumla olan yatay ilişkisi sonucu onlara tebliğde bulunan örnek bir şahsiyettir. Muhatap toplum da Peygamber'in Kur'ân'ı ezberlemesine katılarak, Peygamber'e verilen ilahi güven kendilerine verilmese bile, Kur'ân'ın bugüne ulaşmasında ellerinden geleni yapmışlardır.

3.2.1.2. Sahabe Tarafından Kur'ân Metninin Ezberlenmesi

ilk vahiy Alak suresinin ilk beş ayetinin inzali ile başlamıştır. Daha sonra üç yıl süren bir vahiy kesintisi olmuştur. Bundan sonra vahiyler doğal akışına başlamış ve Hz. Peygamber'in on yılı Medinede geçecek olan, son yirmi yıllık hayatı boyunca sürmüştür.⁷² Hz. Peygamber tebliğ

---

⁷⁰ Elik, Hasan, a.g.e., s. 164.

⁷¹ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara 2003, Ankara Okulu Yay., s. 133-166.

⁷² Hamidullah, Muhammed, İstanbul 2000, s. 40.

görevine Müddessir suresinin ilgili ayeti⁷³ ile başlamıştır. Aldığı vahiyleri insanlara tebliğ etmekle emrolunan Hz. Peygamber,⁷⁴ Kur'ân vahyini ezberledikten sonra, önce erkeklerden oluşan bir cemaat içinde okur, sonra da aynı ayetleri kadınlardan oluşan özel bir cemaat içinde tekrar ederdi.⁷⁵ Yani Hz. Peygamber, önce, Kur'ân'ı kendisi ezberlemiş, ashabına da ezberlemede yardımcı olmuştur. O günün şartlarında, hafızasının yazıdan daha yaygın bir kullanıma sahip olması dolayısıyla, sahabiler Kur'ân'ı ezberlemeye daha fazla istek duymuşlardır. Bununla birlikte onların bir kısmının okur-yazar olmaması⁷⁶, onların, ya hıfz yahut da kitabet yoluyla dinledikleri vahiy bölümlerini tespit etmeye itmiştir.

Yazı bilenler, tebliğ edilen vahiyleri yazmışlar ve o yazdıkları metinlerden ezberlemişlerdir. Yazı bilmeyen yahut yazı malzemesini temin etme imkanına sahip olmayanlar ise Hz. Peygamber'in namaz, va'z veya başka vesilelerle okuduğu Kur'ân'ı bizzat kendisinden dinleyerek ezberlemeye çalışmışlardır.⁷⁷ Onların her birisi vahyolunan Kur'ân'ın mümkün olan bir bölümünü, bazıları ise tamamını ezberlemiştir.⁷⁸ Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı öğrenmenin ve öğretmenin ne kadar büyük bir iş olduğu hakkındaki teşvikleri,⁷⁹ birbirlerine olan üstünlükleri Kur'ân'ı Kerim'e liyakatleri ile ölçülen sahabenin Kur'ân'ı öğrenmek ve ezberlemek

---

⁷³ Müddessir, 74 / 2.

⁷⁴ İlgili ayetler için bkz. Maide, 5 / 67., Nahl, 16 / 144.

⁷⁵ Hamidullah, Muhammed, İstanbul 2002, s. 24.

⁷⁶ Eroğlu, Ali, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, Erzurum 2002, EKEV. s. 106.

⁷⁷ Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, İstanbul, 1997, M.Ü.İFAV. yay., s. 110.

⁷⁸ Güneş, Arif, *a.g.e.*, s. 13.

⁷⁹ Buhari, *Fedailu'l Kur'ân*, 20.

hususundaki gayretleri⁸⁰ ezberlenen metinlerin miktarı sahabe arasında fazilet vesilesi sayılmıştır. Nitekim, Buhari'nin Hz. Osman'dan rivayet ettiği, "Sizin en üstünüz Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir."⁸¹ Hadis-i şerifi ile Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı öğrenmenin ve öğretmenin ne kadar önemli olduğunu bu teşviki ile sahabeye bildirmiş oluyordu. Onların bu işe olan ilgileri her daim sürmüş, geceleyin evlerinin önünden geçildiğinde arı uğultusuna benzer sesler işitildiği⁸², kaynaklarda yerini almıştır. Onların kalpleri kitaplarının, akılları neseplerinin ve kahramanlık günlerinin sicilleri; hafızaları da şiirlerinin ve kahramanlık destanlarının divanı mesabesindeydi.⁸³

Hz. Peygamber Kur'ân'ın ezberlenmesinin yanı sıra, O'nun güvenilir bir öğretmenden öğrenilmesini de emretti. Bu kişi de Hz. Peygamber'di. Kimin elinde yazılı bir metin varsa bunu Hz. Peygamber'in huzurunda okuması gerekiyordu. Hatasız olduğu tasdik edilince de o yazılı metin ezberleniyordu. Müslümanların sayısı artınca tek bir kişinin herkese öğretmenlik yapamayacağı anlaşılmış, bu yüzden Hz. Peygamber, o konudaki bilgilerine güvendiği birkaç sahabesinden kendisine yardım etmelerini istemiştir.⁸⁴ Onlarda bu faaliyette Peygamber'e yardımcı olmuşlardır. Bütün bu faaliyetlerin tek bir amacı vardı, o da Kur'ân'ın

---

⁸⁰ Karaçam, İsmail, *Kur'ân'ı Kerim'in Nüzulu ve Kıraati*, İst. 1995, MÜ. İFAV., s. 145.

⁸¹ Buhari, VI, 108.

⁸² Zerkani, *a.g.e.*, I/241.

⁸³ Zerkani, *a.g.e.*, I/240.

⁸⁴ Hamidullah, Muhammed, İst. 2002, s. 25-26.

hatasız bir şekilde öğrenilip okunması ve ezberlenmesi idi.⁸⁵ Sahabeden her biri, güçleri mesabesinde Kur'ân'ın bir kısmını ya da tamamını ezberlemiş, bu alanda yapılanlara katkıda bulunmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla "Kur'ân'ın güçlü açıklamaları, onları şiir ve kasideden uzaklaştırarak kendi etki alanına almış, Kur'ân onlar için hayat ve ahlak olmuştur."⁸⁶

a. Sahabeden Kur'ân'ı Ezberleyenler

a.1.Konu ile İlgili Rivayetler:

Sahabeden hafız olanların sayısı ve isimleri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir.⁸⁷ Hafızların sayısı, bazı olaylar ve rivayetler neticesinde çok gösterilirken; sanıldığı kadar çok olmadığını ifade eden yorumlara da rastlanmaktadır. Örneğin, Rasûlullah hayatta iken Bi'r-i Maûne (4/625) vak'asında yetmiş, daha sonra vuku bulan Yemame vakasında da (12/ 633) yetmiş Kurrâ'nın şehit edildiği haber verilmektedir.⁸⁸

Rivayetlerde ifadesini bulan Yemame savaşındaki çok sayıda hafız sahabînin şehit düştüğü gerçeği, Nöldeke tarafından kabul edilmemektedir. O'na göre şehit düşenlerden Abdullah b. Hafız Ganim ve

---

⁸⁵ Demirci, a.g.e., s. 113.

⁸⁶ Zerkani, a.g.e., I/240.

⁸⁷ Yıldırım, Suat, *Kur'ân'ı Kerim ve Kur'ân ilimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1995, s. 61.

⁸⁸ Zerkani, a.g.e., I/242 ; Suyûti, a.g.e., I/93.

Ebû Huzeyfe'nin âzâdlısı Sâlim olmak üzere yalnızca iki kişinin Kur'ân bilgisi hakkında kesin bilgisi olduğunu söyler.⁸⁹ Benzer bir görüşü Watt;

"Bu savaşta şehit düşenler arasında Kur'ân'ı ezbere bilenlerin çok azının adı geçmektedir. Öldürülenlerin çoğu son zamanlarda Müslüman olanlardı. Bunun yanında hadise göre, Kur'ân'ın büyük bölümü zaten bir şekilde yazılıydı, dolayısıyla Kur'ân'ı ezbere okuyabilenlerden bazılarının ölümü, onun bazı bölümlerinin kaybolacağı korkusunun doğmasını gerektirmezdi."⁹⁰

ifadeleriyle savunmaktadır.

Kaynaklardaki bilgilere ve değerlendirmelere bakılırsa farklı yorumların olduğu ortadadır. Bu farklı yorumlara yol açan, konumuzla ilgili Buhari'deki üç rivayeti inceleyelim:

Birinci rivayet:

"Abdullah b. Amr, Nebi (a.s.)'yi şöyle söylerken işittiğini rivayet ediyor: Kur'ân'ı şu dört kişiden alınız (öğreniniz): Abdullah b. Mesud, Salim, Ubeyy b. Kâb'dan, Mu'az b. Cebel."⁹¹

İkinci rivayet:

"Katâde'den rivayet edilmiştir: Katâde, Enes b. Malik'e (r.a.): Nebi zamanında Kur'ân'ı cem' edenler kimlerdir?, diye sordu. Onlar dört

---

⁸⁹ Nöldeke, Theodor-Schwally Frrederich, *Kur'ân Tarihi*, çev: Muammer Sencer, yy., 1970, İlke yay. s. 28.

⁹⁰ Watt, *a.g.e.*, s. 56.

⁹¹ Buhari, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7 (VI, 102); Suyuti, *a.g.e.*, I/93.

kişidir, hepsi de Ensardandır: Ubeyy b. Kâb, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd'dir."⁹²

Üçüncü rivayet:

"Enes b. Malik şöyle demektedir: Nebi (a.s.) vefat ettiği zaman Kur'ân'ı sadece dört kişi cem' etmiştir: Ebu'd-Derdâ, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd'dir."⁹³

a.2. Rivayetlerin ve Bu Bağlamda Zikredilen Cem', Kâri ve Hıfz Kavramlarının Değerlendirilmesi:

Cem':

Cem', sözlük anlamı olarak dağınık biçimde olan şeyleri toplamak, bir araya getirmek, dermek ve biriktirmek demektir.⁹⁴

Bu, ezberlemek suretiyle olabileceği gibi, yazarak da olabilir. Kur'ân tarihi kaynaklarında her iki anlamda da kullanılan cem' kelimesi,⁹⁵ Kur'ân'ın sayfeler halinde bir mushafta toplanması yahut ezberlenmek suretiyle bir araya getirilmesi şeklinde tanımlanabilir.

Bununla birlikte bu kavram, Kur'ân'ın hafızada korunması, kalpte ezberlenmesi olarak (kalpte ve zihinde korunması) Kıyâme 75 / 17'de

⁹² Buhari, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7 (VI, 102); Suyuti, *a.g.e.*, I/94.

⁹³ Buhari, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7 (VI, 103); Suyuti, *a.g.e.*, I/94.; Zerkani, *a.g.e.*, I/243-245

⁹⁴ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1374 / 1954, VIII/ 53; Sülün, Murat, "Kur'ân'da Kitâb Kavramı", İstanbul 1997, *M.Ü.İ.F Der.*, sa: 13-15, s. 93.

⁹⁵ Sülün, *a.g.e.*, s. 93.

geçmektedir. "Cem'a'l-Kur'ân" ifadesinin de kaynaklarda aynı anlamda kullanıldığı ifade edilmektedir.⁹⁶

Hıfz:

Hıfz, ezberlemek, hafızada tutmak, toplamak anlamına gelmektedir. Ancak bu kavram, Kur'ân'ın tamamını ezbere bilmek şeklinde değerlendirilmemelidir. Çünkü bu kavram, Kur'ân'ın tamamını, çoğunu hatta bir kısmını ezberlemek anlamında da kullanılmaktadır. Rivayetleri değerlendirilirken değinileceği gibi bu kavramın, Kur'ân'ın tamamını ezberlemek anlamında alınması durumunda birtakım eleştirilere kapı aralayacağı belirtilmektedir. Kaynaklarda belirtildiğine göre bu kavram, Kur'ân bilgisine sahip olmak anlamında kullanılması daha isabetli görünmektedir.⁹⁷

Kâri:

Okuyan, okuyucu anlamına gelen bu kelime, nazil olan vahiyleri ilk günden itibaren ezberleyenlere denmektedir. Ancak bu kelime, farklı zamanlarda farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Hz. Peygamber zamanında işittiği miktarı ezberleyene işaret ettiği halde, daha sonra Kur'ân'ın tamamını ezberleyen ve çeşitli kıraatlere göre okuyan kimse anlamında kullanılmıştır.

---

⁹⁶ es-Salih, a.g.e., s. 55.

⁹⁷ Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, Ankara 2004, Kitâbiyât, s. 54-55.

Söz konusu edilen üç kavramın aralarında yakın bir münasebet kurularak birbirlerinin yerlerine kullanıldığı, kaynaklarda ifade edilmektedir.⁹⁸

Mezkur kavramların genel bir değerlendirmesinden sonra, şimdi rivayetlerin değerlendirilmesine geçelim:

Abdullah b. Amr rivayetinde "Alınız" ifadesi "Onlardan öğreniniz" anlamına gelmektedir. Kavramlarla ilgili değerlendirmelerden de anlaşıldığı gibi bu rivayette geçen mezkur kavramla Rasülullah, kendisinden sonraki Kur'ân talimini yaptıracak olanları kastetmiştir. Dolayısıyla rivayette geçen bu dört sahabî, Kur'ân taliminde hizmeti geçen kişiler olarak tanınmış olmaktadır.⁹⁹

Zikredilen son iki rivayette Ubeyy b. Kâb ile Ebu'd-Derdâ'nın yer değiştirdiği görülmektedir. Kaynaklarda belirtildiğine göre Zeyd b. Sabit tarihiyle gelen rivayet, Katâde'den gelen rivayete iki yönden muhaliftir: Birincisi, Kur'ân'ı hıfzedenlerin, ancak bu dört kişiyle açıkça sınırlanmış olduğu; ikincisi de biraz önce zikrettiğimiz kişilerin yer değiştirmiş olmasıdır.¹⁰⁰

Suyuti, Mazirî'nin şöyle dediğini nakleder: Rivayette geçen "Kur'ân'ı onlardan başkası hıfzetmedi" sözü, onun böyle olmasını gerektirmez.

---

⁹⁸ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 66-67 ; Nöldeke, *a.g.e.*, s. 9 (M. Emin Maşalı, *a.g.e.*, s. 54'ten naklen).

⁹⁹ Suyuti, *a.g.e.*, I/93.

¹⁰⁰ *a.g.e.*, I/94.

Enes bu sözünü, kendilerinden başka, Kur'ân'ı ezberleyen kimselerin bulunduğunu bilmediğinden söylemiş olabilir. Kur'ân'ın hıfz işini bu dört kişiyle sınırlaması, kendi bilgisine dayanıyorsa bunun gerçekte bağdaşması mümkün değildir.¹⁰¹

Kurtubi şöyle demektedir:

"Yemame savaşında Kuradan yetmiş kişi şehit edilmiştir. Rasûlullah zamanında da Bi'r-i Maûne vakasında aynı sayıda Kurrâ şehit edilmişti. Enes'in bu dört kişiyi tahsis etmesi, başkalarına nazaran bunlara daha şiddetli bağlı olması veya aklına bunlardan başkasının gelmemesidir."¹⁰²

Konuyla ilgili olarak Kadı Ebu Bekri'l-Bakıllâni şöyle demektedir: Rivayette geçen, söz konusu dört kişiden başka, Kur'ân'ı hıfzedenlerin olmadığını gerektiren bir anlam mevcut değildir. Zikredilen dört sahabî, Kur'ân'ı öğrenmek ve öğretmekle meşgul olduklarından bu özellikleriyle şöhret bulmuşlardır. Rasûlullah zamanında bunların dışında Kur'ân'ın hıfzını tamamlama manasında onu cem' edenin var olduğunu kimse beyan etmemiştir. Bunlar hıfzını Peygamber'in vefatından önce inen son ayetle tamamlamışlar; her ne kadar son ayetin inişi sırasında, Kur'ân'ı bütünüyle hıfzetmemiş kimseler bulunmuş olsa bile bunlar gibi Kur'ân'ı ezberleyenlerde değildi.¹⁰³ Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ensardan

---

¹⁰¹ a.g.e. s. 94 ; Zerkâni, a.g.e., I/243.

¹⁰² Zerkâni, a.g.e., s. 244 ; Suyuti, a.g.e., I/94.

¹⁰³ Suyuti, a.g.e., I/95.

biri kadın olmak üzere dört ila sekizinin hafız olması¹⁰⁴ bu görüşü desteklemektedir.

Suyuti'nin naklettiğine göre Şa'bî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Rasûlullah zamanında Kur'ân'ı altı kişi hıfzetmiştir. Bunlar; Ubeyy, Zeyd, Muaz, Ebu'd-Derda, Sâd b. Ubeyd, Ebu Zeyd ve Muammâ' b. Cârîye'dir.¹⁰⁵

Bu rivayetin sonunda Mucemmâ'ın iki üç sureyi henüz ezberlemediğinden bahsedilmekte, İbn Mesud'un ise yetmiş kadar sureyi Hz. Peygamber'den aldığı, kalanları ise Mucemmâ'dan talim ettiği zikredilmektedir. Bu rivayet, zikretmiş olduğumuz ikinci ve üçüncü rivayetlerle birlikte okunduğunda görülecektir ki, Hz. Peygamber zamanında Kur'ân'ı bütünüyle ezberleyenlerin sayısı sanıldığı kadar çok değildir.¹⁰⁶

Abdullah b. Amr rivayetinde İbn Mesud'un ismi, bahsi geçen dört kişi içinde geçmekte, fakat başka bir rivayette bir kısım sureyi Mucemmâ'dan talim ettiği zikredilmektedir. Bu rivayetlerden Kur'ân'ı cem' ettiği rivayet edilen isimlerin yalnızca "ezberleyenler" olmadığı¹⁰⁷ anlaşılmaktadır. Çünkü Buhari bu yedi Kurrâ içinden İbn Mesud'u, Kur'ân ilimlerindeki vukufunu gösteren birkaç rivayeti nakletmek suretiyle ön plana

¹⁰⁴ Hamidullah, *a.g.e.*, 2000, s. 44.

¹⁰⁵ Suyuti, *a.g.e.*, I/95.

¹⁰⁶ Maşalı, *a.g.e.*, s. 54 ; Hamidullah, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁰⁷ Özsoy, *a.g.e.*, s. 50.

çıkarmıştır.¹⁰⁸ İbn Mesud'un mushafının, Kûfe'de otorite kazanıp¹⁰⁹ talim edilmesi de bu görüşü desteklemektedir.

Cem' kelimesini, "ezberlemek" şeklinde ifade eden; "Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Kur'ân'ı cem' etmeden şehit edildi, yani bütünüyle ezberden okumadı",¹¹⁰ rivayetinde mezkur kelime, Kur'ân'ın bir kısmını ezberleyenler için kullanıldığı gibi, Kur'ân taliminde hizmeti geçenleri ifade etmek için de kullanılmıştır. Bi'r-i Maûne ve Yemame olaylarında şehit olan kimseler için kullanılan "hafız" nitelemesinin, Kur'ân'ın tamamını ezbere bilen kişi olarak anlaşılması, sonraki asırlara rastlamaktadır.¹¹¹ Daha önce de ifade edildiği gibi bu kelime, rivayetlerde Kur'ân bilgisine sahip, Kur'ân öğretiminde meşhur kimse anlamına gelmektedir. Zira hafız nitelemesinin, Kur'ân'ı bütünüyle ezbere bilen kişi, olarak değerlendirilmesi eleştiriye kapı aralamaktadır. Oryantalistlerin bu noktadaki yanılgısı, rivayetlerde Kur'ân bilgisine sahip şehit sahabîler için kullanılmakta olan "hafız" nitelemesinin, Kur'ân'ın tamamını bilenleri düşünmeleridir. Halbuki bu niteleme, Kur'ân bilgisine sahip kimse anlamına gelmektedir.¹¹²

Özetle diyebiliriz ki sahabeden bu manada hafız olanların sayısı az değildir. Sahabeden bazıları, bir kısım sureleri ezberliyor, diğer bazıları başka sureleri; ama Kur'ân'ın tamamını ezberleyen kimseler de vardı. Hz.

---

¹⁰⁸ Keleş, Ahmet, "Kur'ân'ın Cem'i ve Tertibi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sa: 1 (2001), XIV/ 107.

¹⁰⁹ Özsoy, a.g.e., s. 50.

¹¹⁰ Suyuti, a.g.e., s. 95.

¹¹¹ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 66-69.

¹¹² Maşalı, a.g.e., s. 55, 118 ; Karşılaştırma, Watt, a.g.e., s. 56.

Peygamber'in vefatından sonra Yemame savaşı, çok kanlı olmuş; Müslümanlar ilk zaman çok fazla mukavemet gösterememişlerdi. O zaman "Kur'ân'ı daha iyi bilen, sayıları 3000'i bulan ilk Müslümanlar, Salim Mevlâ Ebî Huzeyfe'nin kumandasında toplandılar. Onlara Kur'ân'ı bilenler adı verildi. Bu birlikten 700 kişi şehit oldu, düşman ordusu yok edildi."¹¹³ Bu nakilden de anlaşıldığına göre şehit olan hafızlar, Kur'ân'ı daha iyi bilen kimselerdi.

Sonuç olarak sahabeden Kur'ân'ın bir kısmını, çoğunu hatta tamamını ezberleyenler olmuştur. Rasûlullah'ın hayatında Kur'ân'ı ezberleyenler, Muhacirlerden dört halife başta olmak üzere, Talha, Sa'd, İbn Mesud, Huzeyfe, Salim, Ebu Hureyre, Abdullah b. Sâib, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. As, Abdullah b. ez-Zübeyr, Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme'dir.¹¹⁴ Ensardan olanlar ise Ubeyy b. Kâb, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit, Ebu'd-Derdâ, Mücemmi' b. Harise, Enes b. Malik, Ubade b. Sâmit, Fudâle b. Ubeyd, Mesleme b. Mahled'dir. Bunlardan bazıları, ezberlerini Rasûlullah'ın vefatından sonra tamamladıklarını açıklamışlardır.¹¹⁵

Dolayısıyla hafız sahabîlerin sayısının önemli olmasının yanında, asıl önemli olan Kur'ân'ın kuşaklar arası aktarımında onların rolünün atlanılmaması gereken bir unsur olarak karşımızda durmasıdır.

---

¹¹³ Hamidullah, *a.g.e.*, s. 44-45.

¹¹⁴ Suyuti, *a.g.e.*, I/95-96.

¹¹⁵ Zerkani, *a.g.e.*, I/242 ; Suyuti, *a.g.e.*, I/96.

3.2.2.Kur'an'ın Yazıyla Tespit Edilmesi

3.2.2.1.Kuran'ın Yazılması Meselesi

Kuran-ı Kerim, hadiselerle uygun olarak zaman aralıklarıyla kısım kısım 23 sene zarfında tamamlanmıştır.¹¹⁶ Hz. Peygamber aldığı vahiyleri, öcelikle yanında bulunanlara ve vahyi yazanlara, daha sonra da ilk fırsatta diğer insanlara tebliğ ediyordu.¹¹⁷ Kur'ân-ı Kerim ayetleri bir taraftan gönüllere nakşedilirken aynı zamanda yazıya da geçiriliyordu. Bütün kaynaklar, Kur'ân'ın bizzat Hz. Peygamber'in sağlığında yazıya geçirildiği konusunda görüş birliği içerisindedirler.¹¹⁸ Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı vahiy katiplerine yazdırdığı veya Kur'ân'ın Hz. Peygamber zamanında yazılmasıyla ve daha sonraki dönemle ilgili rivayetler birleştirildiğinde birtakım çelişkilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Birbiriyle çelişiyor gibi görünen ve delil olarak ileri sürülen ayet ve rivayetlerin tutarlı bir şekilde izah edilmesi gerekmektedir. Şimdi konuyu bu bağlamda incelemeye çalışalım.

a.Ayetler Bağlamında Değerlendirme

Allah'ın, Kur'ân'ı "el-Kitâb" olarak adlandırması kapalı da olsa Kur'ân'ın yazılmış olduğuna delalet ettiği şeklinde anlaşılmıştır. Çünkü yüce Allah, Kur'ân'a ikinci bir isim olarak "kitâb" demekle, onun yazılmasını

¹¹⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara 1997, TDV Yay., s. 62 ; İsra, 17 / 106.

¹¹⁷ Özsoy, Ömer, *Kuran'ın Metinleşme Tarihi*, Ankara 2002, Kitâbiyat, s. 32.

¹¹⁸ Akdemir, Salih, "Kur'an'ın Toplanması ve Kiraati Meselesi", *I. Kur'ân Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 25.

ve bir kitap haline getirilmesini de bu anlamda istemiş olmaktadır.¹¹⁹ Hz. Peygamber'in en azından peygamberliğinin doğal bir uzantısı olarak vahyi yazdırmakla da yükümlü olduğu hissiyle hareket ettiğini tarihi verilere¹²⁰ ve her ne kadar Kur'ân'da geçen ve "el-Kitâb" kavramı peygamberin yazdığının delilleri arasında yorumlansa bile,¹²¹ dikkatle incelendiğinde ayetlerin yorumuna da uygun düşmediği görülecektir. Vâkı'a 56 / 78, Abese 80 / 13, Burûc 85 / 22 ayetlerinde geçen "Kitâb-ı Mekkûn", "Suhuf-i Mükerreme", Levh-i Mahfûz" aynıdır. Tefsirinde ilgili ayetler bağlamında el-Kitâb kavramını inceleyen Süleyman Ateş; "Abese Suresi'nde geçen Suhuf-i Mükerreme'yi, Kur'ân'ın içinde bulunduğu tertemiz değerli, özenle saklanan, tahrife uğramamış olan Tevrat sayfalarıdır."¹²² şeklinde anlamaktadır. Burûc Suresi'nde geçen Levh-i Mahfûz'dan bahsederken; oradaki Kitâb, buradaki Levh'in; oradaki Mecîd, Mekkûn; buradaki Kerim, Mahfûz'un karşılığıdır. Bunlar, aynı anlamı veren değişik kelimelerdir.¹²³ Süleyman Ateş, İkrime'den bir rivayet aktarmakta, onun "Kitâb-ı Mekkûn; Tevrat ve İncil'dir, Kur'ân onlarda zikredilmiştir." sözüne katıldığını bu meyanda zikretmektedir. Ateş, Vâkı'a 78'de zikredilen Kitâb-ı Mekkûn ve Burûc'da ifade edilen Levh-i Mahfûz'un farklı üslup ile aynı şeyi anlattığını, bunların Tûr'da Musa'ya verilen yazılı levhalar olduğunu, Kur'ân'ın da Musa'ya verilen bu levhalarda mevcut olduğunu vurguladığını

¹¹⁹ Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, İstanbul 1997, M.Ü. İFAV Yay., s. 130 ; Güngör, Mevlüt, *Kur'ân Araştırmaları - 2*, İstanbul 1996, Kur'ân Kitaplığı, s. 100.

¹²⁰ Özsoy, Ömer, *a.g.e.*, s. 42.

¹²¹ Ersöz İsmet, *Kur'ân'ın İndirilişi ve Bugüne Gelişi*, İstanbul 1996, Ravza Yay., s. 69.

¹²² Ateş Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1998, Yeni Ufuklar Nşr., X/323, 403.

¹²³ *a.g.e.*, s. 402.

zikretmektedir.¹²⁴ Ateş, Tûr Suresi'nde geçen Kitâb-ı Mestûr kavramını da bu bağlamda değerlendirmektedir.¹²⁵ Taberî mezkur ayetlerde geçen ibareleri, Levh-i Mahfûz olarak ifade etmekte, Kur'ân'ın yükseklerde olan, tertemiz ve şerefli olan Levh-i Mahfûz'dan geldiğini zikretmektedir.¹²⁶ Ancak Kur'ân kendisini "Kesin olan şu ki; O Kur'ân, alemlerin Rabb'inden indirilmiştir."¹²⁷ şeklinde, nereden geldiğini ifade etmektedir. Öyleyse, Kur'ân levh-i mahfuz'da kayıtlı değil ve oradan indirilmiş de değildir.¹²⁸ Kur'ân'da "elvah" deyimini, Hz. Musa'ya gelen vahiylerin yazıldığı levhaları ifade etmektedir. Genel anlamda, Musa'ya indirilen vahye "Kitâb", ona indirilen özel kelamı ifade için "Tevrat", kanun yönünün vurgulanması itibariyle "Levhalar" denilmiştir. Bunların hepsi de Hz. Musa'ya indirilen vahyi ifade etmektedir. Nitekim Hz. Muhammed'e indirilen vahye de genel anlamda "Kitâb", ona indirilen vahyin özel adını vurgulamak için "Kur'ân" ve diğer bazı özelliklerinin vurgulanması için başka isimler verilmiştir.¹²⁹ Hz. Musa'ya Tur'da verilmiş olan yazılı levhalardan, Kur'ân'ın onda mevcut olduğu¹³⁰ ve vakıa 80'de ifadesini bulan, "O'na pak olanlar dokunabilir, O'nun mutlaka bir şey üzerinde yazılı olması icap eder."¹³¹ ayetinden hareketle, korunmuş kitaptan maksadın, Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'ân'ın yazılıp özenle korunduğu levhalar; "mutahharûn"dan maksadın

---

¹²⁴ a.g.e., IX/232.

¹²⁵ a.g.e, IX/76.

¹²⁶ et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'ân*, çev. H. Karakaya, İstanbul 1996, Hisar Yay., IX/9, 75.

¹²⁷ Secde 35 / 2.

¹²⁸ Elik, Hasan, a.g.e., s. 26.

¹²⁹ a.g.e., s. 28.

¹³⁰ Ateş, Süleyman, a.g.e, IX/76.

¹³¹ Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e., s. 63.

da vahiy katipleri olduğu, nazil olan vahiy parçalarının, vahyi yazan katipler tarafından özenle korunduğu, saklandığı şeklinde bir kanaatin oluştuğu ifade edilmektedir.¹³² Ayetlerdeki "kitâb, suhuf, levha" kelimelerinin Tevrat'a ve Kur'ân'ın onda mevcut olduğu şeklindeki yorumu gelince; bu ayetlerin geçtiği Vakıa, Abese ve Buruc sureleri, ilk Mekkî surelerden olup¹³³ bu surelerden önce de nazil olan Mekkî surelerin olduğu ifade ediliyor. Dolayısıyla bu surelerin de Tevrat'ta yer almış olması gerekir. Ancak, bu sureler ne konusu itibariyle, ne de Kur'ân'daki şekliyle Tevrat'ta yer almıştır. Kur'ân'ın illa ki Tevrat'ta mevcut olması gerekiyorsa, her ikisinin de aynı kaynaktan gelmesi dolayısıyladır; yani her ikisi de "el-Kitâb"dır.

"El-Kitâb" kavramı, zikredilen ayetlerde; Kur'an'ın yazılı metin olduğu,¹³⁴ yazılı olmasını gerektirdiği,¹³⁵ ve onun insanlar tarafından yazıldığı¹³⁶ şeklinde de anlaşılmıştır. Vakıa suresinde geçen "*lâ yemessuhû*"(O'na dokunamaz) ibaresindeki "mess" kavramı, bu meyanda fiziksel temas olarak anlaşılmıştır. "Mutahharûn" (temizlenmiş olanlar) ibaresinden de abdestli olmak anlaşılmıştır. Dolayısıyla buradaki anlam, mushafın abdestsiz tutulmayacağı şeklindedir.¹³⁷ Bu ayetlerin bulunduğu surenin Mekke'de nazil olan ilk surelerden olduğu daha önce ifade

---

¹³² Elik, Hasan, *a.g.e.*, s. 37.

¹³³ Ateş, Süleyman, *a.g.e.*, IX/75, 215 ; X/320, 391.

¹³⁴ Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir?*, Ankara 1967., s. 41.

¹³⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *a.g.e.*, s. 63.

¹³⁶ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini, Kur'ân Dili*, İstanbul 1995, Azim Dğt., IIX/532-533.

¹³⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ, Beyrut 1987, Dârü'l-Maarif, IV/317.

edilmişti. Dolayısıyla Kur'ân'ın, bu ayetlerin nüzulünden yıllar sonra bir mushaf haline getirildiği göz önünde bulundurulursa, ayetlere bu şekilde mana vermenin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.¹³⁸ Ayette "Kur'ân'ı insanlara yavaş yavaş okuyasın diye bölüm bölüm indirdik."¹³⁹ buyurulmaktadır. Çünkü vahyin tamamına Kur'ân dendiği gibi, bir suresi hatta bir ayeti de Kur'ân'dır.¹⁴⁰ Bu kullanıma örnek olarak, vahiy geldiği zaman, "Hakkımda Kur'ân incek diye ödüm koptu!"¹⁴¹ türü ifadelerin kullanılmış olmasıdır. Dolayısıyla Kur'ân ile mushaf arasında bir mahiyet farkı bulunmaktadır. İnen vahiyler, teker teker birer Kur'ân'dır; mushaf ise Hz. Osman zamanında derlenip kitap formu verilerek resmiyet kazandırılmış nüshalardır.¹⁴² Kur'ân sözlü bir hitaptır, bir metin olarak kurgulanmamıştır. O, sonradan yazıya geçmiş ve yazılı metin parçalarının bir araya getirilmesi suretiyle metinleşmiştir.¹⁴³ Dolayısıyla "el-kitâb" kavramı, vahiy anlamında sözlü bir faaliyet olup Allah'ın Peygamber'e konuşmasıdır; yazması veya yazdırması şeklinde bir yazı faaliyeti, dikte olayı değildir. "el-Kitâb" kavramının yazılı bir kitap ya da mushaf olarak anlaşılması, kronolojik olarak da mümkün değildir. Kur'ân, vahyin yazdırılmasına ilişkin açık bir talimat içermediği için¹⁴⁴ Hz. Peygamber'e,

---

¹³⁸ Elik, Hasan, *a.g.e.*, s. 38.

¹³⁹ İsrâ 17 / 106.

¹⁴⁰ Sülün, Murat, "Kur'ân'da Kitâb Kavramı", *M.Ü.İ.F. Der.*, İstanbul 1997, sa. 13-14-15, s. 88.

¹⁴¹ *a.g.m.*, s. 88.

¹⁴² *a.g.m.* s. 88.

¹⁴³ Özsoy, Ömer, "Kur'ân Hitâbının Tarihselliği ve Tarihsel Hitâbın Nesnel Anlamı Üzerine", *İslâmi Araştırmalar Der.*, Ankara 1996, sa. 2, IX/135-143.

¹⁴⁴ Özsoy, Ömer, *a.g.e.*, s. 42.

kendisine gelen vahyi yazdırarak kitap haline getirmesine dair bir işaretin olmadığı ortaya çıkmış olmaktadır.

3.2.2.2.Hz. Peygamber'in Vahyin Yazılmasını Emretmesinin Anlamı

Hz. Peygamber'in asli görevi, vahiy yoluyla gelen Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etmektir.¹⁴⁵ Önceki bölümde ifade edildiği gibi; Kur'ân'ın hiçbir yerinde Hz. Peygamber'e, onu yazarak bir kitap haline getirmesiyle ilgili bir talimat, hatta bir işaret bile yoktur.

İnceleyeceğimiz rivayetlerde ifadesini bulan, Hz. Peygamber'in yazdırması ya da vahyin yazılmasının emredilmesi ne anlama gelmektedir? Yemâme Savaşı'nda çok sayıda Kurrâ sahibinin vefatı sonucunda Hz. Ömer'in, Hz. Ebu Bekir'e gelerek endişesini dile getirmesi,¹⁴⁶ birtakım istifhamları beraberinde getirmektedir.

Acaba, yazılı bir Kur'ân nüshası var mıydı? Yazılı bir nüsha varsa bu kadar endişe etmesinin sebebi neydi?

Hz. Peygamber; ilk vahyi almasını izleyen birkaç yıl umuma açık tebliğ yapmadı, ancak mesajlarda yer alan anlayış ve tavırları kendilerine

---

¹⁴⁵ Demirci, Muhsin, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁴⁶ Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, İstanbul 1982, Dergah Yay., s. 94.

yakın bulan dostlarına bu mesajları özel olarak ulaştırdı.¹⁴⁷ Kur'ân'ı ilk ezberleyen Hz. Peygamber'di.¹⁴⁸ Kur'ân vahyinin kalıcı olabilmesi için kendisine bölüm bölüm indirilen vahyi, ezberleyerek muhafaza etmek için olağanüstü çaba sarf ediyordu. Ezberleyememe ve unutma endişesi ile Cebrail vahyi tamamlamadan onu tekrarlamaya başlıyor, vahyi telakki esnasında sıkıntı çekiyordu.¹⁴⁹ Ezberleyip unutturulmayacağını garanti eden ayetler nazil olduktan sonra, gelen vahyi sakin bir şekilde dinleyip ezberlemiştir.¹⁵⁰ Nazil olan ayetleri ezberledikten sonra, onu erkek ve kadın cemaate okur;¹⁵¹ bazıları bir kısım sureleri, bazıları da tamamını ezberlerdi.¹⁵² Dolayısıyla,

"ilahi güven, Hz. Peygamber'in bizzat kendisine verilmiştir. Bu da sadece ezberinde muhafazasına inhisar etmiş olup Kur'ân'ın yazılı şekilde muhafazasını kapsamamıştır. Buradan, Peygamberimiz yaşarken vahyin yazılmasına ihtiyaç duyulmadığı sonucu çıkarılabilir ve dolayısıyla yazılması diye bir meselenin olmadığı söylenebilir."¹⁵³

---

¹⁴⁷ Watt, W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, çev: Süleyman Kalkan, Ankara 2000, Ankara Okulu, s. 24.

¹⁴⁸ Subhi es-Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, çev: Sait Şimşek, Konya tsz., Hibaş Yay., s. 55.

¹⁴⁹ Çetin, Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁵⁰ Güneş, Arif, *Kur'ân-ı Kerim'in Ortaya Çıkış Süreci*, Ankara 2000, Köksav Yay., s. 84.

¹⁵¹ Hamidullah, Muhammed Ahmed, *İslâm'ın Doğuşu*, çev: M. Çiftkaya, İstanbul 2002, Beyan Yay., s. 24.

¹⁵² Hamidullah Muhammed Ahmed, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev: A. Hatip, M. Kanık, İstanbul 2000, Beyan Yay., s. 44.

¹⁵³ Güneş, Arif, *a.g.e.*, s. 84.

3.2.2.3. İlk Nazil Olan Vahiylerin Yazıyla Tespiti Meselesi

Bu konuda yaygın kanaat, ilk günlerden itibaren Hz. Peygamber'in gelen vahiyleri yazıyla kayıt altına aldırmasıdır.¹⁵⁴ Bununla beraber;

"Hz. Muhammed'e vahyedilen pasajların bir süre, belki de birkaç yıl, sadece Hz. Muhammed ve Müslümanların hafızalarında muhafaza edilmiş olması, muhtemel görünmektedir. Böyle bir şey, sözlü kültürün hakim olduğu bir toplumda, normal bir uygulama idi; İslâm öncesi Arap şiirleri de aynı şekilde muhafaza edilmekteydi."¹⁵⁵

Her ne kadar vahyin yazılmasıyla birlikte, ezberle yazının el ele verdiği yazılı metinlerde meydana gelen yanlışların ezber vasıtasıyla düzeltildiği; hafızada meydana gelen unutma ve yanlışların ise yazılı metinlere başvurmak suretiyle tashih edildiği¹⁵⁶ ifade edilse de ilk günler için böyle bir birliktelik söz konusu değildir. Çünkü Hz. Peygamber, ilk vahyi aldığı anda bir hazırbulunuşluk düzeyine sahip değildi; bundan kastımız, Hz. Peygamber'in vahiy alacağını bilmemesidir. Bundan dolayı, etrafında vahyi ne bekleyen bir çevre vardır, ne de ezberlemek ve yazmak isteyen katipler vardır. İlk vahyi aldığı anda Hz. Peygamber, daha önce hiç karşılaşmadığı bir olayla karşılaşmış oldu. Mahiyetini bilmediği bir olaya muhatap olmuştu. Dolayısıyla ilk inen ayetlerin tebliğ bile gerektirmediği ilk günlerde¹⁵⁷ yazımı da gerçekleşmemişti

¹⁵⁴ Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, Ankara 2004, Kitâbiyat, s. 48.

¹⁵⁵ Watt, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁵⁶ Demirci, Muhsin, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁵⁷ Hamidullah, Muhammed, *a.g.e.*, 2002, s. 327.

3.2.2.4.Vahyin Yazıya Geçirilmesinin Temel Sebebi ve Başlangıç Tarihi

Önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi Kur'ân, Hz. Peygamber'in hayatında insanlar tarafından yazılması konusuna sarîh bir şekilde temas etmemiştir. Vahyedilme sürecinden sonraki yazılması ile ilgili olgu ve işlemlere ise dolaylı da olsa hiç değinmemiştir.¹⁵⁸ Kur'ânî beyanlar böyle olmakla beraber, bazı kaynaklarda Kur'ân'ın yazılmış olduğu ve Peygamber'in Kur'ân'ı yazdırdığı şeklinde ifadeler mevcuttur.¹⁵⁹ Nitekim, Hz. Peygamber'e Kur'ân'dan herhangi bir ayet veya bölüm nazil olduğunda Rasûlullah, okuma-yazma bilen birisini çağırarak bu son nazil olan ayetin o ana kadar inmiş olan ayetlerin neresine yerleştirileceğini bizzat kendisi göstererek inen ayet ya da ayetleri tespit ettirmiş olduğunu yine kaynaklar ittifakla bildirmektedirler.¹⁶⁰ Ancak, bütün bilgilerin hafıza yoluyla korunduğu sözlü kültür ortamında, Hz. Peygamber'in kendisine gelen vahiyleri yazdırma düşüncesine başlangıçta sahip olmaması yadırganacak bir durum değildir.¹⁶¹ Buna rağmen, vahyin Mekke döneminde bile yazılmaya başlandığı ancak, kesin tarihinin bilinmediği kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu konuda risaletin beşinci yılından söz edilmektedir. Nitekim, Hz. Ömer, kız kardeşinin evinde Tâ-Hâ suresinin yazılı bir nüshasını bulmuş; rivayete göre bu olaydan sonra Müslüman olmuştur.

---

¹⁵⁸ Güneş, Arif, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁵⁹ Drazz, Abdullah, *Kur'ân'a Giriş*, çev: Salih Akdemir, Ankara 2000, Kitâbiyat, s. 30, 36 ; Subhi, es-Salih, *a.g.e.*, s. 58 ; Cerrahoğlu, İsmail, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁶⁰ Buharî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 4 ; Hamidullah, Muhammed, *a.g.e.*, 2000, s. 41.

¹⁶¹ Özsoy, Ömer, *a.g.e.*, s. 41-42.

Hz. Ömer, risaletin beşinci senesinde Müslüman olduğuna göre,¹⁶² bu rivayet vahyin yazıyla tespit işleminin bu tarihten önce de yapıyor olduğunu göstermektedir.¹⁶³ Muhammed Hamidullah'ın naklettiği başka bir habere göre vahyin yazıyla tespit işlemi, İkinci Akabe Biatı'na denk gelmektedir. Medine'den bazı kişiler geldiler ve Peygamber'in eliyle Müslüman oldular. Hz. Peygamber, bu kişilerden Benî Zureyk kabilesine mensup olan Rafi`u b. Malik ez-Zureki'ye o güne dek indirilen Kur'ân'ın tam bir nüshasını vermiş, bu sahabe de Medine'ye döndükten sonra mescitte kabilesine yüksek sesle aldığı Kur'ân'ı okumuştur.¹⁶⁴ Bu iki haber, vahyin yazıya aktarımının daha ilk günlerde, Mekke'de iken başladığını göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Ebu Sa`îd el-Hudrî'nin aktardığını göre şöyle buyurmuştur:

"Benden, Kur'ân dışında bir şey yazmayın. Kim benden Kur'ân dışında bir şey yazarsa, onu imha edin, çıkarın."¹⁶⁵

Bu rivayetten, Hz. Peygamber'in sahabenin yazdıkları metinlerin Kur'ân'la karışmasını önlemek için böyle bir uyarı yapmayı gerekli görmüş olmasını anlamaktayız.¹⁶⁶ Ancak bu rivayetten, Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ın yazılmasını emretmesi gibi bir anlamı çıkartamayız. Bununla beraber, sahabenin bu rivayetten ima yoluyla da olsa Kur'ân'ı yazdıklarını, ancak bu yazma eylemini bir emrin eyleme dönüşmüş formu olarak değil;

¹⁶² Hamidullah, Muhammed, *a.g.e.*, 2000, s. 40.

¹⁶³ Demirci, Muhsin, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁶⁴ Hamidullah, Muhammed, *a.g.e.*, 2002, s. 27; *a.g.e.*, 2000, s. 44.

¹⁶⁵ Müslim, *Zühd*, s. 16.

¹⁶⁶ Dumlu, Ömer, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem*, İzmir 1998, Anadolu Yay., s. 14.

sözlü kültür ortamının etkisiyle böyle bir eylemi gerçekleştirmiş olmaları daha muhtemeldir. Hz. Ebu Bekir döneminde patlak veren ve çok sayıda Kurrâ'nın şehit düşmesiyle sonuçlanan Yemâme Savaşı sonrası Hz. Ömer, Ebu Bekir'in yanına gelip endişesini dile getirmiş ve Kur'ân'ı cem' etmesini telif etmiştir.¹⁶⁷ Bu hususta Zeyd b. Sabit'in şöyle dediği rivayet edilmektedir:

"Ebu Bekir, Yemâme Savaşı'nda şehit olanlar hakkında konuşmak üzere, beni yanına çağırttı. Ömer de yanındaydı. Ebu Bekir: 'Ömer bana geldi, bu savaşta çok sayıda Kurrâ'nın şehit edildiğini, diğer savaşlarda da daha biroğunun şehit düşüp Kur'ân'dan bir kısmının kaybolmasından korktuğunu belirtti. Onun için de Kur'ân'ı cem' etmemi teklif etti.' Ona 'Rasûlullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yapabiliriz?' dedim. Ömer, 'Allah'a yemin ederim ki, bu hayırlı bir iştir.' dedi ve teklifinde ısrar etti. Nihayet benim de gönlüm, bu işe yattı. Ömer'in uygun bulduğu bu hayırlı işe ben de inandım."

Zeyd devam ediyor:

"Ebu Bekir bana: 'Sen, genç ve akıllı bir kişisin. Seni itham edecek bir durumda yoktur. Ayrıca, Rasûlullah'ın vahiy katiplerindendin, araştır ve Kur'ân'ı topla.' dedi. Allah'a yemin ederim ki, dağlardan birini taşımamı teklif etmiş olsalardı, Kur'ân'ı cem' etmemden daha ağır olmazdı. Ebu Bekir ve Ömer'e 'Rasûlullah'ın yapmadığı bir işi nasıl yapıyorsunuz?' dedim. Bunun üzerine Ebu Bekir, 'Vallahi bu hayırdır!' diye cevap verdi. Allah, Ömer ve Ebu Bekir'in kalplerini nasıl ferahlattı ise benimkini de açtı ve onların görüşüne uydum. Ben Kur'ân'ı yazılı bulunduğu, hurma dallarından, beyaz ince taşlardan ve hafızların

---

¹⁶⁷ Subhi, es-Salih, *a.g.e.*, s. 62.

hıfzından tertip ettim. Tevbe suresinin son iki ayetini Ebu Huzeyme'de buldum ve olduğu gibi aldım."¹⁶⁸

Suyûtî, İbn Ebî Davud'dan Yahya b. Abdirrahman b. Hatîb tarikiyle

Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder:

"Kimde Rasûlullah'tan yazdığı Kur'ân ayetleri varsa getirsin!" çağrısında bulundu. Sahabe bunları, deri, kemik ve hurma dalları üzerine yazıyordu. O, iki şahit getirmedikçe, kimseden hiçbir şey kabul etmiyordu. Zeyd de ayetin yazılı metni olmaksızın sadece ezberle yetinmiyordu."¹⁶⁹

Bir diğer rivayette Ebu Bekir, Ömer ve Zeyd'e şöyle demiştir:

"Mescidin kapısında oturun, iki şahitle Allah'ın kitabından size ayetler getiren olursa, onu hemen yazın!"¹⁷⁰

Zeyd b. Sabit, Tevbe suresinin son bölümünü yazılı olarak sadece Ebu Huzeyme'de buldu. Kendisi de bu ayeti ezberlemiş olmasına rağmen. Zeyd, bu ayeti iki şahitle desteklenmemesine rağmen ilgili bölüme yazdı; çünkü Rasûlullah, Ebu Huzeyme'nin şahitliği iki kişinin şahitliğine denktir buyurmuştur.¹⁷¹

Zeyd b. Sabit'in rivayet ettiğine göre o, şöyle demiştir:

"Kur'ân'ı yazdık ve bir sayfaya topladım. Onu bir kere içimden kendi kendime okudum. Ahzab suresi 23. ayeti eksik buldum. Muhacirlere

---

¹⁶⁸ Buharî, a.g.e. 3; Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I/76.

¹⁶⁹ Suyûtî, a.g.e., I/77.

¹⁷⁰ Suyûtî, a.g.e., I/77.

¹⁷¹ Suyûtî, a.g.e., I/78.

ve Ensara sordum, hiçbirinin yanında bulamadım. Halbuki ben, bu ayeti biliyordum. Rasûlullah, onu bana yazdırmıştı. Benimle beraber başka bir şahit buluncaya kadar onu tespit etmeyi uygun bulmadım. Nihayet o ayeti, Huzeyme b. Sabit'in yanında buldum ve yazdım."¹⁷²

Suyûti; İbn Eşte'den, Hz. Ömer'in zina ile ilgili ayet getirdiği fakat şahidi bulunmadığından dolayı, bu ayetin Kur'ân'a alınmadığı şeklinde bir rivayet nakletmiştir.¹⁷³

Şimdi bu durumda eğer, Kur'ân bizzat Hz. Peygamber'in sağlığında yazılmış ise, vahiy katipleri bunu yazmışlarsa, bu takdirde camiye gidip, "Ey Müslümanlar! Kimde Kur'ân varsa getirsin" demek bir çelişkidir. Eğer Hz. Peygamber, Kur'ân yazdırmışsa sağda solda Kur'ân aramaya hiç gerek yoktur.¹⁷⁴

Kaynakların aktardığına göre, sahabenin kendileri için vahyi yazıya aktarırken, bir nüsha da Peygamber için yazdıkları,¹⁷⁵ Hz. Peygamber'in de bunları Hâne-i Saadet'e kaldırdığı,¹⁷⁶ derleme esnasında Hz. Ebu Bekir'in bu nüshaları balyaladığı, bir iple tomar haline getirip paketlediği rivayet edilmektedir.¹⁷⁷

---

¹⁷² Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I/234 ; Karaçam, İsmail, *Kur'ân'ın Nüzulü ve Kıraati*, İstanbul 1995, M.Ü.İFAV Yay., s. 173.

¹⁷³ Suyûti, *a.g.e.*, I/77.

¹⁷⁴ Akdemir, Salih, *a.g.m.*, s. 25-26.

¹⁷⁵ Keskiöğlü, Osman, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, İstanbul tsz., s. 148.

¹⁷⁶ Subhi es-Salih, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁷⁷ Suyûti, *a.g.e.*, I/78 ; Hamidullah, Muhammed, *a.g.e.*, 2000, s. 50.

Şayet vahiy kâtiplerinin yazdıkları, Hz. Peygamber'in evine konulmuş ve tamamı orada bulunmuş olsaydı, Ebu Bekir'in emriyle Kur'an'ı cem` eden komisyonun: "Kimde Kur'an varsa getirsin!" demeleri¹⁷⁸ ve Kur'an ayetlerini sahabelerden toplamaya teşebbüs etmeleri mümkün olur muydu?¹⁷⁹ Tomar haline getirilmiş bir malzemenin varlığı, Ebu Bekir devrindeki derleme faaliyetinin anlamını ortadan kaldırdığı gibi, bu derlemenin bir çoğaltma faaliyeti olduğu sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla, Hane-i Saâdet'te yazılıp muhafaza edilen bir malzeme yoktur. Ancak Kur'an'ın tamamı kesinlikle Hz. Peygamber zamanında yazılmıştır, fakat yazılanlar bir arada toplu halde değil de, muhtelif yerlerde ve müteaddit sahabelerde dağınık vaziyette mevcuttur.¹⁸⁰ Yani; vahiylerin ne tamamı ezberlenmiş ne de tamamı yazılmış vaziyettedir, aksine vahiylerin tamamı sahabîlerin tamamında mevcut; nakil vasıtası olan ezber ve yazı vasıtası olan çeşitli malzemelerin tamamında mevcuttur. Ama tamamı şu veya bu kişide değil; tamamı, şu ve ya bu nakil vasıtasında mevcut değil.¹⁸¹ Çünkü, sahabenin bir kısmı okur yazar değildi. Bir kısmı hayatlarını kazanmak için çok çalışıyor, bir kısmı ise, Hz. Peygamber'in evinden çok uzakta oturdukları için günü gününe vahiylerden haberdar olamıyordu. Üstelik Hz. Peygamber'e seferde iken de vahiy geliyordu. İşte bütün bu sebeplerden dolayı, tek bir kişinin vahiylerin tamamına sahip

---

¹⁷⁸ Akdemir, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁷⁹ Özsoy, *a.g.e.*, s. 46 ; Ersöz, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁸⁰ Hamidullah, *a.g.e.*, 2000 s. 41, 43 ; Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul 1983, Ensar Neşriyat, s. 61.

¹⁸¹ Sülün, *a.g.e.*, s. 94.

olması zordu.¹⁸² Daha önce bahsettiğimiz rivayette, Ebu Bekir ve Zeyd'in Ömer'e verdiği; "Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi biz nasıl yapabiliriz?" şeklindeki cevap, Kur'an vahiylerinin Hz. Peygamber'in devrindeki durumlarına ışık tutacak ve Hz. Peygamber'in bütün Kur'an vahiylerini bir araya getirerek müstakil bir Kur'an nüshası oluşturma gibi bir icraatı bulunmadığını ortaya koyar niteliktedir.¹⁸³

Vahyin yazılması ile ilgili bu rivayet ve değerlendirmelerden sonra, Hz. Peygamber'in yazdırdığına dair rivayetleri incelemeye geçebiliriz.

Hz. Peygamber, vahyi yazı ile tespit amacıyla vahiy katipleri edinmiş,¹⁸⁴ vahiy nazil oldukça onlardan yazmalarını emretmiş,¹⁸⁵ o ana kadar inmiş olanların neresine yerleştirileceğini bizzat göstererek inen ayet ya da ayetleri tespit ettirmiştir.¹⁸⁶

Rivayet edildiğine göre Zeyd b. Sabit demiştir ki:

"Rasülullah'a vahiy geldiği bir gün yanında oturuyordum. Onu bir ağırlık kapladı. Onu ağırlık kapladığı zaman, onun uyluğu benim uyluğum üzerideydi.

Zeyd dedi ki; "Hayır, Allah'a yemin ederim ki hiçbir şeyi Raülullah'ın uyluğundan daha ağır bulmadım!"

---

¹⁸² Hamidullah, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁸³ Sülün, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁸⁴ Maşalı, Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁸⁵ Subhi es-Salih, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁸⁶ Hamidullah, *a.g.e.*, 2000, s. 41.

Sonra o hal ondan gitti ve "Yaz ey Zeyd!" dedi. Ben de bir kürek kemiği aldım. "*Lâ yeste'ül-kâidûne*" ayetinin tamamını, "*ecran azîme*"ye kadar yaz, dedi. Onu bir kürek kemiğine yazdım. Âmâ bir adam olan İbn Ümmi Mektûm, mücahitlerin bu faziletini duyunca kalktı; "Ya Rasûlullah! Âmâ ve benzerleri gibi olanlardan, Allah yolunda cihada gücü yetmeyenlerin durumları nasıldır?" dedi. Zeyd: "Allah'a yemin ederim ki, onun sözü ya bitmedi yahut henüz bitmiş idi. Nebi'yi tekrar ağırlık kapladı. Onun uyluğu benim uyluğumun üzerindeydi. Bu defa uyluğunu birinci defadan daha ağır buldum. Sonra o hal ondan gitti. "Yazdığını oku!" dedi. Ona "*Lâ yeste'ül-kâidûne*" ayetini¹⁸⁷ okudum. Nebi: "*gayru uliddurâri*" buyurdular. Zeyd: "Bu kısmı ayete kattım." dedi.¹⁸⁸

Rivayet edilen olay, Medine'de geçmektedir. Nisa suresi, hicretin 3–5. yıllarında nazil olmuştur. Her ne kadar Nisa suresinin ilgili ayetleri hakkında bir iniş sebebi rivayet edilmemişse de¹⁸⁹ ilgili rivayet, Hz. Peygamber'in inen ayetleri Medine döneminde yazdığını net olarak ifade etmektedir. Yani Medenî süreçte vahyin yazdırıldığına ilişkin son derece titiz belirlemeler bulunmaktadır.¹⁹⁰

Hiz. Peygamber'in nazil olan vahiyleri yazdırması, vahiy katipleri edinmesinden sonraki zaman için olmuş; vahyin ilk nazil olduğu sırada henüz Peygamber'e inanmış Müslümanların onun yakın çevresiyle sınırlı olması dolayısıyla o, böyle bir teşebbüste bulunmamıştır.

---

¹⁸⁷ Nisâ 4 / 95: "İnsanlardan, evlerinde oturanlarla, -özü dışında- Allah yolunda mal ve canlarıyla savaşımları, derece bakımından, oturanlardan üstün kılmıştır. Allah tümüne en güzel ödülü söz vermiştir. Ancak Allah, savaşımları oturanlara göre, büyük bir karşılıkla üstün kılmıştır."

¹⁸⁸ Buhari, VI / 99 – 100 ; Karaçam, İsmail, a.g.e., s. 158.

¹⁸⁹ Ateş, a.g.e., II/349 ; Cerrahoğlu, a.g.e., s. 79.

¹⁹⁰ Maşalı, a.g.e., s. 50.

Buna rağmen onun vahiy katipleri edindiği tarih tespit edilemese de Mekke'de erken dönemde vahyi kayıt altına alan vahiy katiplerinin bulunduğu bilinmektedir.

İlk günlerde, Mekke'nin içinde bulunduğu siyasi-sosyal şartlar, vahyin yazıya aktarılmasını ve tebliğ görevinin bu yolla yapılmasını zorlaştırmaktaydı. İşte Hz. Peygamber, tebliğ ettiği ayetleri belli bir dönem, "yazdırarak korumayı düşünmemiş, metnin muhafazası için"¹⁹¹ kendisine verilen ilahi garantiye¹⁹² ve şifahi kültüre egemen, yeni bir hitapla karşılaşan muhatap toplumun hafızasına bırakmıştır.

Egemen kültürü şifahi olan toplumun ezbere yatkınlığını anlamak zor değildir. Söz ustalığının egemen olduğu bir toplumda, kendi sözlerini aciz bırakan bir hitapla karşılaşılması durumunda, bu toplumun böyle bir hitaba ilgi ve heyecan duyması kaçınılmazdır. Bundan dolayı onlar, tebliğ edilenleri önce ezberlemişler; yani vahyin tebliği ve diğer insanlara ulaştırılması bu yolla devam etmiş, bir süre sonra, siyasi-sosyal şartlara paralel olarak vahiyler yazıya geçirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, vahiy indiğinde okuma-yazma bilen katiplerden birini çağırarak vahyi eksiksiz bir şekilde yazdırmıştır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber;

---

¹⁹¹ Demirci, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁹² Kıyâme, 75 / 16-19 ; Âlâ, 87 / 6-7.

"Bu ayetleri içerisinde şu şu hususların anlatıldığı surenin içerisine yazıp koy!"¹⁹³ buyurmuştur.

Diğer bir rivayette Osman b. Ebi'l-Âs şöyle demiştir:

"Rasûlullah'ın yanında bulunduğum bir sırada gözlerini bir noktaya dikip yöneltti ve sonra şöyle dedi: Cebrail geldi, bana *innâllâhe ye'muru bi'l-adli*" ayetini yerine koymamı emretti."¹⁹⁴

Rivayetler, Hz. Peygamber'in vahiyleri yazdığının bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Hz. Peygamber, vahyi sadece yazdırmakla kalmamış; eğer varsa, bir yazım yanlışını düzeltmek için vahiy katibinden, yazdığı metni bir kez de kendisine okumasını istemiştir. Zeyd b. Sabit'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Rasûlullah bana yazdırıyordu ve ben yazımı bitirdiğimde yazdığım şeyi benden okumamı istiyordu. Şayet herhangi bir hata varsa onu düzeltiyordu. Bundan sonra ben de [bunları insanlara tebliğ etmek için] çıkıyordum."¹⁹⁵

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber her yıl Ramazan ayında Cebrail'in huzurunda o ana kadar inmiş bütün Kur'ân metnini okuyordu. Arza olarak bilinen bu hadisede Peygamber'in vefatının hemen öncesine rastlayan Ramazan ayında Cebrail, Kur'ân'ı kendisine iki kez

---

¹⁹³ Zerkeşi, *a.g.e.*, I/204.

¹⁹⁴ Suyuti, *a.g.e.*, I/81; es-Salih, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁹⁵ Hamidullah, 2000, *a.g.e.*, s. 41-42.

okutturmuştu. Bu rivayet, Hz. Peygamber'in Ramazan ayında Kur'ân'ı baştan başa gözden geçirdiğini göstermektedir.¹⁹⁶

Son arza itibariyle, Hz. Peygamber'in -arzalarda sahabelerin de bulunduğunu ifade eden rivayetleri dikkate alarak- yeni bir vahye muhatap olamayacağı, dolayısıyla yeni bir vahyin inzaliyle bir ayetin nesh olacağı noktayı gözetmesi gerekmediği,¹⁹⁷ kendi ezberindekilerle sahabenin ezberindekilerinin aynı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Arzanın hangi tarihte başladığıyla ilgili olarak M. Hamidullah, Arzanın hicretten sonra, Ramazanın oruç ayı olarak tahsis edilmesiyle başlamış olabileceğini söylemektedir.

Hamidullah;

"Bir ay orucun Ramazan ayı için farz kılındığını, bunu ifade eden ayetlerin Bakara suresinde geçtiğini ve Bakara suresinin Medine'nin ilk yıllarında nazil olduğunu, dolayısıyla arza da Ramazan ayında yapıldığını göre arzanın başlangıcı bu yıllarda olmalıdır."¹⁹⁸

demektedir.

Hamidullah'ın buradaki ifadesi birtakım soruları da beraberinde getirmektedir:

---

¹⁹⁶ a.g.e., s. 42.

¹⁹⁷ Muhaysin, m. Sâlim, *Tarihu'l-Kur'âni'l-Kerim*, İskenderiye trs, s. 132.

¹⁹⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev.Salih Tuğ., İstanbul 2003., İrfan yay., II/700.

"Arza; Mekke döneminde mesajın tebliğine ve yayılmasına verilen önem dolayısıyla vahyin tespitine ve bu tespite yönelik tedbirin Hz. Peygamber tarafından Medine'de gerçekleştiğinin bir işareti sayılabilir mi? Ya da Peygamber'in vahyi yazdırmasına ilişkin tedbirin bu dönemle paralel gittiğinin bir ifadesi midir?"

Eğer arza, Medine döneminde gerçekleşmişse, Hz. Peygamber'in vahyi yazdırmasındaki emrini de tedbire yönelik anlarsak, bu emrin sözkonusu edilen olayla paralel gittiği sonucuna ulaşırız.

3.2.2.5.Değerlendirme

Yüce Allah, Kur'ân'ı Kerim'i 23 senede toplumun ihtiyaçlarına göre parça parça indirmiştir.¹⁹⁹ Nazil olan vahiyleri Rasûlullah ezberliyor, insanlara tebliğ ediyor, onu yazmalarını vahiy katiplerine emrediyordu.²⁰⁰ Yani sahabenin bir kısmı ezberliyor, bir kısmı yazıyordu. Her sahabî farklı nüshalara sahip bulunuyordu. Ancak vahiylerin tamamı sahabîlerin tamamında mevcut; nakil vasıtası olan ezber ve yazı vasıtası olan çeşitli malzemelerin tamamında mevcuttur.²⁰¹ Buna rağmen Hz. Peygamber vefat ettiğinde Kur'ân'ın tamamı yazılmış bulunuyordu.²⁰² Kaynakların bildirdiğine göre, Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilişkilendirilen ve kız kardeşi Fatma'nın evinde Tâhâ suresinin yazılı olduğu bir sahifenin bulunduğunu ifade eden rivayet, Kur'ân yazımının bu dönemden önce de yazılıyor olduğunu göstermektedir. Kur'ân'ın en erken yazılmasına dair

¹⁹⁹ Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleleri*, Ankara 1989, Akid Yay., s. 12.

²⁰⁰ Muhaysın, M.Salim, *a.g.e.*, s. 129 ; Cerrahoğlu, İsmail, *a.g.e.*, s. 63.

²⁰¹ Sülün, Murat. *a.g.e.*, s. 94.

²⁰² Suyûtî, *el-İtkân*, I/76 ; Muhaysın, M. Salim, *a.g.e.*, s. 131.

addedebileceğimiz bu rivayette, Hz. Peygamber'in bir emrinden bahsedilmemektedir.

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Kerim'i yazdırmaya itina gösterdiği, çok sayıda vahiy katibinin bulunmasından anlaşılabilir. Kaynaklar, vahyin başladığı ilk günlerden itibaren Hz. Peygamber'in vahyi yazı ile tespit amacıyla vahiy katipleri edindiğini ifade etmektedir.²⁰³ Hz. Peygamber'in yazdırma emrini, vahiy katipleri edinmesinden sonraki zaman için doğru kabul edersek, bu emrin ilk günlerde vârid olduğunu söylemek mümkün olur. Ancak vahyin tebliğine başlandığı ilk günlerde hem vahiy katipleri edinmenin imkansızlığı -Peygamber'in çevresi bu anlamda sınırlıydı- hem de "Hz. Muhammed'in Medine'ye gidişinden sonra katipler tuttuğunun doğrulandığını"²⁰⁴ ifade eden değerlendirmelerin varlığı, bu emrin, hicretten sonra gerçekleştiğini göstermektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, eğer Hz. Peygamber, Mekke'de vahiy yazdırmışsa bu emrinin tedbire yönelik değil, vahyin tebliğ edilmesine yönelik bir emrin formu olması daha isabetli görünmektedir. O, yazılan vahiylerin kopyalar halinde çoğaltılıp dağıtılmasını teşvik etmiş, bundan vahyin tebliğ edilmesi, yazılması ve diğer insanlara ulaştırması amaçlanmıştır. Bu bağlamda O'nun tedbire yönelik emri değerlendirildiğinde, sosyo-kültürel hayatın girift ve renkli yapısıyla paralellik arz ettiği görülmektedir.

²⁰³ Maşalı, Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 48

²⁰⁴ Watt, W. Montgomery, *a. g. e.*, s. 52.

Bundan başka, bir hususun daha izah edilmesi gerekmektedir. O da Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra, Kur'ân'ın hane-i saâdet'te muhafazası, bununla ilgili olarak Yemâme savaşı sonrası Hz. Ömer'in endişesinin sebebi ve Zeyd b. Sabit'in vahyi çeşitli malzemelerden toplayıp toplamadığı meselesidir. Bilindiği gibi, Kur'ân'ın tamamı Peygamber hayatta iken yazılmıştır;²⁰⁵ ancak yazılanlar, muhtelif yerlerde ve farklı sahabîlerde dağınık halde mevcuttur. Yani tek bir mekanda mevcut değildir.²⁰⁶ Bundan, "Zeyd B. Sabit'in vahyi sahabîlerden ve çeşitli malzemelerden toplaması, Hane-i Saadette böyle bir mirasın yok olduğu" sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla Hz. Ömer'in endişesini anlamak da mümkün olmaktadır. Çünkü "Kur'ân'ı ezberlemiş insanlar savaşlarda şehit verildiği takdirde, Kur'an'ın şifahi öğrenimi zarar görür, böyle bir durumda başvurulacak nüshaları denetleme imkanı ortadan kalkabilirdi."²⁰⁷ Bu insanlar hayatta iken onlara başvurmak suretiyle bu dağınık malzeme bir araya getirilebilir²⁰⁸ ve Kur'ân vahyinin herhangi bir tehlikeye maruz kalmasının önüne geçilebilirdi. İşte bu noktada, "Zeyd b. Sabit dağınık vaziyette bulunan Kur'ân ayetlerini, o anda mevcut olan daha düzgün bir malzemeye yazarak" ²⁰⁹ bir mushaf haline getirmiştir.

---

²⁰⁵ Suyuti, a.g.e., I/76.

²⁰⁶ Muhaysın, M. Salim, a.g.e., s. 131.

²⁰⁷ Özsoy, Ömer, a.g.e., s. 59.

²⁰⁸ a.g.e., s. 60.

²⁰⁹ Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümelere Üzerine*, s. 14.

Hz. Peygamber'in Cebrail'den aldığı vahyi emrolunduğu yere yazdırmasıyla²¹⁰ başlayan Kur'ân'ın yazım süreci, Zeyd B. Sabit'in söz konusu derlemesiyle devam etmiş, bunu Hz. Osman dönemi standardizasyon faaliyeti takip etmiş ve nihayet sonraki asırlarda yapılan bir takım çalışmalardan sonra Kur'ân, bu şekliyle günümüze ulaşmıştır.

3.3. HZ. PEYGAMBER'İN YAZMASI

Hz. Peygamber vahye muhatap olduğunda, ilahi talimatın garantisini altında, nazil olan vahiyleri hafızasına nakşetmiş; kodladığı bu vahiyleri, hiçbir şüpheye yer bırakmaksızın ezberinden okumuştur. Onun bu tarz okuma biçimi, yazılı bir metni okumadan ayrı olarak değerlendirilmek durumundadır. Doğal olarak, bu konu değerlendirilirken onun okuma-yazma bilip bilmediği de incelenmelidir. Dolayısıyla literatürde, Hz. Peygamber'in "ümmî" (okuma-yazma bilmeyen) olduğu şeklinde ifadesini bulan bu konu, Kur'ân'ın tespiti başlıklı konularda hep inceleme konusu yapılmıştır. Şimdi bu konuyla ilişkilendirilen ayet, rivayet ve yorumları inceleyelim.

3.3.1.Hz. Peygamber'in Ümmiliği

Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilip bilmediği ile ilişkilendirilen ümmi kavramının, Kur'ân'daki ifadesine geçmeden önce onun lügatte

---

²¹⁰ Zerkânî, *Menahil*, I/264.

hangi anlama geldiğini inceleyelim. Daha sonra bu anlamların hangilerinin Kur'ânî beyanlara karşılık geldiğini belirlemeye çalışalım.

Ümmi kelimesinin genel anlayışa göre, üç manasının olduğu anlaşılmaktadır:

Birincisi, Ümme mensup, yani anadan doğduğu gibi kalmış; ikincisi, ümmete mensup demektir. Üçüncüsü, Ümmü'l-Kurra'ya mensup, yani Mekkeli demektir.²¹¹

3.3.2. Kur'ân'da "Ümmî" Kavramı

"Ümmi" kelimesine sözlük anlamının ve Kur'ân'daki genel kullanımının dışında, "okuma-yazma bilmeyen" şeklinde bir anlam verilmektedir.²¹² Bu kavram, Kur'ân'da "ümme, ümmiyyûn, ümmiyyîn" şeklinde geçmekte, bu kavramların geçtiği ayetler incelendiğinde "okuma-yazma bilmeyenler" şeklindeki anlamlandırmanın doğru olmadığı görülmektedir.²¹³ Söz konusu edilen "okuma-yazma bilmeyen" şeklindeki anlamlandırmanın, "Hz. Muhammed'e izafe edilmesinden kaynaklanmaktadır" diyen Watt, ilgili kavramların geçtiği ayetler incelendiğinde bu kavramların bu anlama gelmeyeceğini söylemektedir.

Nitekim Watt;

²¹¹ Ateş, Süleyman, *a.g.e.*, IX/430 ; Yazır, Muhammed Hamdi, *a.g.e.*, VIII/32 ; Keskiöglü, Osman, *a.g.e.*, s. 88 ; Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, İstanbul 2001, Bayraklı Yay., VII/331, 338.

²¹² Elik, Hasan, *a.g.e.*, s. 124, 143.

²¹³ Önkal, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Ümmiliği", *S.Ü.İ.F. Der. Konya* 1987, sa.: 2, s. 257.

"Onların bir kısmı ümmidir, Kitâbı bilmezler; bildikleri sadece birtakım kuruntulardır. Onlar ancak, zan içindedirler." (Bakara 2 / 78) ayetinde geçen "ümme" kelimesi dikkatlice okunduğunda, bunun en tabii anlamının yazılı kutsal kitapları olmayan kavimlerle ilgili olduğu ve bu anlamın, kelimenin çoğulunun Kur'ân'da geçtiği ayetlerin bağlamına uygunluk arz ettiğini belirtmektedir. Ona göre ümmi kavramı, Yahudi olmayan anlamına gelmektedir ve İbranice "ummat ho" (dünya halkları) olan ibaresinden türetilmiştir. Devamla o, "ümmeyyûn" şeklinde geçen çoğul ibarelerin, tekil olarak kullanılan ümmi; yani yerli, Arap toplumuna ait şekilde çevrilebilir anlamının Araf 7 / 157-158'de geçen "ümme Peygamber" ibaresine uygunluk arz ettiğini söylemektedir.²¹⁴

Dolayısıyla o, bu değerlendirmesiyle ümmi Peygamber'in, yani Hz. Muhammed'in, Araplara gönderilen, yerli, Yahudi olmayan olduğu ve kendi içlerinden çıkmış olduğu sonucuna ulaşmakta ve ümmi kavramına, "Yahudi olmayan" anlamı vermektedir.

O, Hz. Peygamber'in tamamen okuma-yazma bilmiyordu denemeyeceğini söylemektedir.²¹⁵ Mamafih Kur'ân'ın nazil olduğu dönem dikkate alındığında, mezkur kavramın "Yahudi / kitaplı olmayan" veya herhangi bir kitâbi geleneğe bağlı olmayan anlamının, ilgili ayetlerin bağlamına uygun düştüğü ortaya çıkmaktadır.²¹⁶

Ancak, söz konusu edilen ümmi kelimesinin, ahlaken anadan doğmuş gibi günahsız anlamına geldiğini söyleyenler de vardır. Bu

---

²¹⁴ Watt, *a.g.e.*, s. 49.

²¹⁵ Watt, *a.g.e.*, s. 49.

²¹⁶ Özsoy, Ömer, *a.g.e.*, s. 39.

görüşün sahibine göre, okuma-yazma bilmeyen bir Peygamber, vahiy katiplerinin yazdıklarının doğru olup olmadığını nasıl takip edecektir? "Vahiy katiplerinin yazdıklarını kontrol etmemiştir" iddiası doğru kabul edilebilir mi? Hz. Peygamber'den önce kitap verilen peygamberler, okuma-yazma biliyorlardı. Hz. Musa Tur dağından alıp getirdiği levhalardaki yazıları okuyamıyor idiyse, nasıl peygamberlik yapmıştır? Bundan dolayı mezkur kavram, ahlaki temizlik olarak anasından doğduğu gibi olmasını ifade etmekte;²¹⁷ okuma-yazma bilmeyenler şeklindeki bir anlamlandırmayı ifade etmemektedir. Serdedilen bu açıklamalardan sonra, ilgili ayetlerin anlamlarına ve değerlendirmelerine geçelim:

"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları ümmi (Yahudi olmayan, kitâbî bir geleneğe bağlı olmayan, kendi içlerinden biri olan, Arap olan) peygamberlere tâbi olanlar, işte o peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten men eder.

De ki: Ey insanlar! Ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi Allah'ın elçisiyim. O'ndan başka Tanrı yoktur. O diriltir, öldürür. Gelin, Allah'a ve O'nun ümmi elçisi olan Rasûl'üne inanın ki, o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır, iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."²¹⁸

Yukarıdaki ayetlerle ilgili olarak zikredilen Âl-i İmrân 20. ayet şöyledir:

"Seninle tartışmaya girenlere de ki: Ben de kendimi Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da. Kendilerine kitap verilenlere ve ümmilere deki: Siz de İslam oldunuz mu? Eğer İslam oldularsa, doğru yolu bulurlar.

---

²¹⁷ Bayraklı, Bayraktar, a.g.e., VII/331, 338.

²¹⁸ Araf, 7 / 157-158.

Yok eğer dönerlerse, sana düşen yalnız duyurmaktır. Allah, kullarını hakkıyla görmektedir."

Görüldüğü üzere el-ümmiyyun kavramıyla kastedilen, ehl-i kitâb dışında kalan kimseler; Kur'ân'ın nazil olduğu çevreye nazarla da, okuma-yazma bilsin, bilmesin, müşrik Araplardır.²¹⁹ Konu, 3 / 75. ayette daha da açılığa kavuşmaktadır:

"Kitap ehlinden öylesi vardır ki, onlara yüklerle emanet bıraksan, onu sana öder. Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar versen, devamlı olarak başına dikilmedikçe onu sana ödemez. Onlar: Ümmilere karşı, bize bir sorumluluk yoktur, dedikleri için böyle yapıyorlar ve Allah'a karşı bile bile yalan söylüyorlar."

Cenâb-ı Hak, burada ehl-i kitâbın, kendilerinden olmayanlara karşı hiçbir mesuliyet taşımadıklarını, hak-hukuk tanımadıklarını ifade etmektedir. Yani ehl-i kitâbın bu muamelelerine sebep, okur-yazar olmamak değil kendi dinlerinden, kendi soylarından olmamaktır.²²⁰ Dolayısıyla kitap ehlinin, "Ümmilerin mallarını yemek, bize günah değildir." anlayışının temelindeki etken, "Yahudi olmayan (ümmiyyîn) kimselerin mallarını yemekten ötürü kendilerine bir sorumluluk gelmeyeceğine inanmalarıdır."²²¹ Bu söylemleriyle onlar, âdeta, "dini ayrı olan kimselerin mallarını yemek helaldir" der,²²² gibidirler.

---

²¹⁹ Ateş,II/25 ; Yazır, Muhammed Hamdi, *a.g.e.*, III/335 ; Bayraklı, Bayraktar, *a.g.e.*, VII/331, 338.

²²⁰ Önkal, Ahmet, *a.g.e.*, s. 257.

²²¹ Ateş, Süleyman, *a.g.e.*, II/65-66 ; Bayraklı, Bayraktar, *a.g.e.*, IV/193, 196.

²²² Yazır, Muhammed Hamdi, *a.g.e.*, II/393 ; Bayraklı, Bayraktar, *a.g.e.*, IV/193, 196.

Âl-i İmrân 3 / 20, 75 ayetlerinde geçen "ümmiyyîn"den anlaşılan odur ki, söz konusu kavramdan, Yahudi/ehl-i kitâb olmayan, bunların dışındakiler; nüzul dönemi dikkate alınırca, müşrik Arapların kastedildiği anlaşılmaktadır.²²³

"Ümmi" kelimesinin çoğul sigasıyla geçtiği Cuma 62 / 2. ayette;

"O'dur ki ümmiler içinden, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitâb'ı ve Hikmet'i öğreten bir elçi gönderdi. Oysa onlar, önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler." denilmektedir.

Buradaki "ümmiler"den maksat, Yahudi olmayan,²²⁴ herhangi bir kitabî geleneğe bağlı olmayan Araplardır.²²⁵ Ayetin devamından anlaşıldığına göre, sizin içinizden sizin gibi Arap olan, yerli ama ölümlerden hayat fıskırtır gibi, ilim ve hikmet kaynağı olan,²²⁶ onlara ayetler okuyan, hikmeti öğreten bir Rasül'ün gönderildiğinin ifadesi de yukarıdaki anlamı desteklemektedir.

Bu bağlamda zikredilen ve "ümmi" kelimesinin çoğul sigasıyla geçtiği diğer bir ayette "Onların içinde bir de ümmiler var ki, Kitâb'ı bilmezler, bütün bildikleri birtakım kuruntulardır; onlar, sadece zanda bulunurlar."²²⁷

---

²²³ Watt, a.g.e., s. 49 ; İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev; Süleyman Ateş, İstanbul, ty. Yeni ufuklar neşriyat., s.98.

²²⁴ Watt, a.g.e., s. 49.

²²⁵ Ateş, a.g.e., IX/431.

²²⁶ Yazır, a.g.e., VIII/32.

²²⁷ Bakara, 2 / 78.

Watt, ayette geçen "ümmyun" kavramını, kavramla ilgili ayetlerin bağlamı dikkate alındığında "yazılı kutsal kitabı olmayan kavimler" anlamına geldiğini söylemektedir.²²⁸ Yine aynı ayette geçen "emaniyye" kelimesinin anlamının belirlenmesi de söz konusu "ümmyûn" kelimesinin anlaşılmasında yardımcı olacaktır. "Emaniyye" kelimesini ezbere okumak manasında yorumlayanlara²²⁹ göre ayetin anlamı şöyle olmaktadır:

"Onların içinde bazıları da vardır ki, ümmidirler. Bunlar kitabı, yüzünden okumayı bilmedikleri için sadece kulaktan duyup öğrendikleri şeyleri okurlar."²³⁰

Ayet, bu şekilde anlaşıldığı zaman; Hz. Peygamber'in vahye ilk muhatap olmasına müteakiben, hafızasına kodlananları ezberden okumasının, Bakara 2 / 78 ayetiyle birlikte düşünülerek, söz konusu "ümmyûn" kelimesinin Hz. Peygamber'i işaret ettiği düşünülebilir. Ancak, ayetin bağlamı dikkate alındığında, söz konusu kelimedden, ne Hz. Peygamber'i tasvir eden, ne de ayetin devamından Hz. Peygamber'i işaret ettiğine dair bir anlam çıkartılabılır.

Bazı kaynaklarda, ayetten kastedilenin, Yahudilerin Tevrat'a karşı takındıkları olumsuz tavrın kınanması olduğu, onlardan bazı kimselerin kitaplarını bilmedikleri ve böylece "ümmyun" kelimesinin okuma-yazma bilmeyenler değil, kitabın gerçek bilgisinden uzak kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

---

²²⁸ Watt, *a.g.e.*, s. 49.

²²⁹ Ateş, *a.g.e.*, I/186-187 ve VI/38, 42.

²³⁰ Elik, *a.g.e.*, s. 124.

Eğer mezkur ayet, okuma-yazma bilmeyenlerin kınanması ve "ümmyûn" kelimesi de Hz. Peygamber'i işaret etmesi olarak anlaşılırsa, bu durumda Hz. Peygamber'in konumunu izah etmek mümkün olmaz.

Bu yorumu benimseyenlere göre ayet, "Yahudilerden (ehl-i kitâb) Tevrat'ın gerçek bilgisine sahip olmayan bazı insanlar vardır ki, onlar sadece birtakım kuruntulara tâbi olur ve zanna dayanarak hareket ederler" anlamına gelmektedir.²³¹

Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmediği şeklinde yorumlanan bir başka ayet Ankebût 29 / 48 ayetidir: "Sen daha öncesinde bir kitap okur değildin. Ve de sağınla onu yazmıyordun. Öyle olsaydı, batıla uyanlar kuşku duyarlardı."

Bu ayet, ilk bakışta Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmediğinin bir delili olarak görülmektedir. Bir kutsal metni, okuyup yazmadığı anlamına alınsa bile, onun okuyup yazma bilmediği manasına alınmamalıdır. Ayetteki kitap kavramı, özel bir anlam taşımaktadır. Daha önceki peygamberlere gelen vahyin bulunduğu kitap demektir. Böyle bir kitabı ne okumuş, ne de yazmıştır. Bir kutsal kitabı okuyup yazmamak bir şey, okuma yazma bilmemek başka bir şeydir.²³² Dolayısıyla Peygamber'in okuyup yazmaması, onun bu fiilleri bilmediği anlamına gelmemelidir.

---

²³¹ Elik, *a.g.e.*, s. 127, 129.

²³² Bayraklı, *a.g.e.*, VII/331, 338.

Nitekim Watt, ayette geçen "telâ" fiilinin zihinden okuma şeklinde anlamlandırmanın daha uygun olabileceğini, dolayısıyla ayetin, Hz. Muhammed'in önceki kitapları okuyup yazmadığı anlamına geleceğini söylemektedir.²³³ Herhalde müşrikler ve bazı kitap ehli kimseler, Kur'ân'da anlatılanların Tevrat ve İncil'den iktibas edildiğini söylemiş olmalıdırlar ki,²³⁴ ayetin devamında geçen ifadelerin bunu desteklediğinin anlamı ortaya çıkmış olsun.

Bu durumun Peygamberimizin okuduğu ifade edilen kitabın Kur'ân olduğu ve onun zihnine nakşedilen vahiylerin ezberinden okuduğuyla²³⁵ bir ilgisinin olmadığı, ortaya çıkmış olacaktır. Ancak, böyle bir anlama Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'in içeriğinden haberdar olmadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü onun sonraki dönemlerde ehl-i kitâb sakinleriyle sohbet ettiği, onların anlattığı kıssaları dinlediği kaynaklarda ifade edilmektedir.²³⁶

Sonuç olarak denilebilir ki; Ankebût suresi, Mekke'de nazil olan en son suredir.²³⁷ "Ümmi" kelimesi de önceki kitapları bilmeyen kişi olarak alınır, buradan Hz. Muhammed'in Kitâb-ı Mukaddesi asla okumadığı anlaşılır.²³⁸

---

²³³ Watt, *a.g.e.*, s. 49, 50.

²³⁴ Ateş, *a.g.e.*, VI/523, 525.

²³⁵ Güneş, Arif, *Kur'ân'ın Ortaya Çıkış Süreci*, s. 73, 76 ; Önkal, Ahmet, *a.g.e.*, s. 258.

²³⁶ Bayraklı, *a.g.e.*, VII/331, 338.

²³⁷ Ateş, *a.g.e.*, VI/495.

²³⁸ Watt, *a.g.e.*, s. 52.

Konu ile ilgili atıfta bulunulan Furkan 25 / 5. ayette; "Dediler: Evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam kendisine okunuyor." denilmektedir.

Ayette geçen "iktetebe" (yazdırmış) ifadesi, müşriklerin, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in vahiy olarak değil, kendiliğinden başkalarına yazdırdığı²³⁹ ve bu yazdırdıklarının sabah akşam kendisine okunmak suretiyle ezberlendiği, tebliğin de bu yazılı metinden yapıldığı şeklindeki bir yorumdan hareketle, Hz. Peygamber'in en azından daha bu ayetin indiği zamana kadar -bu sure Mekke döneminde nazil olmuştur- okuma-yazma bilmediği²⁴⁰ şeklinde yorumlanmıştır.

Furkan suresi 25 / 4. ayette "Ve o inkarcılar, 'Bu, ancak onun uydurduğu, başkalarının da bu konuda ona yardım ettiği bir yalandır.' dediler. Böylece hainlik ettiler ve yalan söylediler." denilmektedir.

Dördüncü ve beşinci ayetler birlikte değerlendirildiğinde, ayetlerde vahye karşı müşriklerin takındığı olumsuz tavırdan bahsedilmektedir. Onlar, Nebi'nin doğruluğuna ve onun risaletinin gerçekliğine inanmamışlar;²⁴¹ dolayısıyla Hz. Peygamber'in getirdiklerinin vahiy kaynaklı olmasını kabul etmemişler ve bunun sonucunda "Bu evvelkilerin masallarıdır, sen onları yazdırdın, sonra sana okunanları gelip bize

---

²³⁹ Dumlu, Ömer, Kur'ân Tefsirinde Yöntem, s. 14.

²⁴⁰ Güneş, a.g.e., s. 72.

²⁴¹ Halefullah, *Kur'ân'da Anlatım Sanatı*, çev: Ş. Karataş, Ankara 2002, Ankara Okulu yay., s. 54.

anlatıyorsun" demek istemişlerdir. 25 / 6. ayette, "De ki: 'Onu göklerdeki ve yerdeki gizlilikleri bilen indirmiştir.'" buyrulmaktadır.

Furkan suresine ait zikrettiğimiz üç ayetten çıkarılacak sonuç; altıncı ayetteki "Allah indirdi" cevabı, müşriklerin ayetlerin / vahyin "göklerde ve yerdeki gizlilikleri bilen Allah'tan indirilmediği ithamına²⁴² yöneliktir. Çünkü Nahl 16 / 103'te şöyle buyrulmuştur: "Biz onların; 'Ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Haktan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili a`cemî, bu ise apaçık Arapça bir dildir."

Bu bağlamda zikredilen Yunus 10 / 16. ayette;

"De ki; 'Allah dileseydi, ben onu size okumazdım, hiçbir suretle de size onu bildirmezdin. Bilirsiniz ki, daha önce, bir ömür boyu aranızda yaşadım, böylesi bir iddia da bulunmadım. Aklınızı kullanıp bunu anlamaz mısınız?'"

Ayetin, Kureyşlilerden bazı kişilerin Peygamber'e gelip, Kur'ân'ın bazı ayetlerini, özellikle kendilerini hor gören kısımlarını değiştirmesini, böyle yaptığı takdirde kendisine uyacaklarını, karşı çıkmayacaklarını söylemeleri üzerine indiği rivayet edilir.²⁴³

Ayette, Kur'ân'ın vahyinden önce Hz. Muhammed'in aralarında uzun süre yaşadığı halde böyle sözler söylemediği, bu sözlerin onun kendi sözü olamayacağı, Allah dilemezse onun bu sözleri insanlara duyuramayacağı;

---

²⁴² Halefullah, a.g.e., s. 213 ; Ebu Zeyd, Nasr Hâmid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev: M. Emin Maşalı, Ankara 2001, Kitâbiyat Yay., s.13.

²⁴³ Ateş, a.g.e., IV/210.

bu sözleri, Allah'ın kendilerine ulaştırdığı, bunu iyice düşünüp gerçeği kabul etmeleri gerektiği belirtildiği halde;²⁴⁴ ayetin, Hz. Peygamber'in aralarında doğup büyümesinden dolayı onu yakından tanıdıkları, böylece onu okuma-yazma bilmediğini, kendilerinin de bildiğini muhataplarına hatırlatmasını isteyerek, eğer düşünürlerse; bu yolla Kur'ân'ın Allah'ın vahyi olduğunu anlayabileceklerini ifade ettiği,²⁴⁵ iddia edilmektedir.

Halbuki ayet, Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmemesi ile ilgili değildir. Furkan suresi 25 / 4-6. ayetlerde ifadelendirildiği gibi, Yunus suresi 10 / 16'da da müşriklerin Peygamber'in getirdiği vahyin Allah'tan indirilmediği ithamına²⁴⁶ ve kendi menfaatlerine dokunuyor gerekçesi ile ileri sürdükleri bahanelere karşı; Hz. Peygamber'in "Hayır, bu Allah'tan indirilen bir vahiydir, O dilediği için ben bunu size tebliğ ediyorum." şeklinde bir cevabın ifadelendirildiğinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla ayette; "Allah diledi, vahyetti, ben de onu size tebliğ ediyorum / bildiriyorum. O dilediği için ben böyle bir iddiada bulunuyorum, aranızda bir ömür boyu yaşamama rağmen daha önce böyle bir iddiada bulunmadım.", denilmektedir.

Nitekim, Şûrâ suresinde, "Sen Kitap nedir, iman nedir, bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ilettiğimiz bir nur

---

²⁴⁴ a.g.e., s. 210, 212.

²⁴⁵ Güneş, a.g.e., s. 72.

²⁴⁶ Halefullah, a.g.e., s. 54-55.

yaptık."²⁴⁷ buyrulmaktadır. Yani; sen vahye ermezden önce, önceki kitapların muhtevasını, imanın nasıl olacağını bilmezdin. Senin bildirdiğin vahiy, eskiden yaşayabildiğin bir şey değildir.

Yunus suresi 10 / 16. ayette; "Allah dilediği için Hz. Peygamber'in vahyedilenleri tebliğ ettiği, bir ömür boyu kendi toplumunun arasında yaşadığı halde muhatap toplumun onu yalancılıkla itham ettiği, halbuki akıllarını kullansalar, Peygamber'i tanımaları dolayısıyla bunun böyle olmadığını bilebilecekleri vurgulanmaktadır. Nitekim, bunu destekler mahiyette 17. ayette²⁴⁸ kendisine vahiy gelmediği halde kendi uydurduğu sözü Allah'ın vahyi diye göstererek Allah'a iftira eden, yahut Allah'ın ayetlerini yalanlayan kimseden daha zalim bir insanın olamayacağı vurgulanmaktadır.²⁴⁹

Hz. Peygamber'in "okuma"sı ile ilgili olarak yorumlanan bir başka ayet, Beyyine suresi 98 / 2-3 ayetleridir. Ayette; "İçinde değerli kitapları olan tertemiz sayfaları okuyan bir elçidir." buyrulmaktadır. Daha önce, kitap lafzı ile ilgili bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi; burada da Peygamber'in okumasından kasıt; "Hafızasına nakşedilen vahiyleri ezberinden okuması,²⁵⁰ onu insanlara bildirmesidir."

---

²⁴⁷ Şûrâ 42 / 52.

²⁴⁸ Yunus 10 / 17 "Allah'a karşı yalan uyduran veya delillerini yalanlayandan daha hain kim olabilir? Hiç kuşku yok ki, suçlular, kazananlardan olmayacaklar."

²⁴⁹ Ateş, a.g.e., IV/210, 212.

²⁵⁰ Güneş, a.g.e., s. 80.

Ayetlerle ilgili beyanlardan "ümmi" kelimesinin "okuma-yazma bilmeyen" anlamına gelmediği görülmektedir. Ancak, mezkur kavramın bu manada yorumlanmasının sebebi, "bu manaya Kur'ân'dan hareketle değil, bazı rivayetler yoluyla ulaşılmıştır. Rivayete dayanan bir görüşün, nesilden nesile aktararak kaynaklarda tekrarlanmasının bir sonucudur."²⁵¹

Şimdi konuyla ilgili rivayetleri inceleyip konuyu bitirelim:

3.3.3.Ümmi Kelimesinin Rivayetler Bağlamında Değerlendirilmesi

Konuyla ilgili olarak, Hz. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması'nın şartlarını Mekke delegeleri ile görüşürken, Besmele'den sonra "Bu Allah'ın Rasülü Muhammed'in Kureyş ile yaptığı antlaşmadır.", diye yazmasını Hz. Ali'den istemiş, fakat Mekke delegesi olan Süheyl b. Amr'ın, "Biz senin Allah'ın Rasülü olduğunu kabul etseydik, seni şimdi Mekke'ye girmekten alıkoymaz, seninle uğraşmaz ve sana tâbi olurduk. Bunun yerine Abdullah'ın oğlu ibaresini yaz.", şeklindeki itirazına karşı Hz. Peygamber Allah'ın Rasülü ibaresinin silinip yerine Abdullah'ın oğlu ibaresinin yazılmasını Hz. Ali'ye emretmiş, Hz. Ali'nin buna teeddüben kabul etmemesi üzerine sayfayı alıp "Allah'ın Rasülü" ibaresini silmiş, yerine "Abdullah'ın oğlu Muhammed" ibaresini yazmıştır. Rivayetin başka bir şeklinde "yazısı iyi değildi" ibaresi de yer almaktadır.²⁵² Bu rivayet, Hz. Peygamber'in okuma-yazma bildiğini ispatlamaz. Çünkü bir insanın

²⁵¹ Elik, *a.g.e.*, s. 131, 133.

²⁵² Ateş, *a.g.e.*, VI/524. (Buhâri, *el-Meğazî*, 43)

sadece ismini yazabilmesi ya da imzasını / mührünü atabilmesi, onun okur-yazar olduğunu ispatlamaz.²⁵³

Hız. Peygamber, ilk vahiy esnasında, meleğin "Oku!" (İkra) emrine olumsuz cevap vermiş; "Ben kâri değilim.", demiş. Bu durum üç defa devam etmiş ve en sonunda Hız. Peygamber "Ne okuyayım?" demiştir. Rivayetin ilk şeklindeki cevap, "Ben bir okuyucu değilim" iken; daha sonraki cevap, "Ne okuyayım?" şeklindedir. Bu son cevapta, dolaylı da olsa okunacak bir şey varsa, onun okunacağı şeklinde bir anlamın mevcut olduğu görülecektir.²⁵⁴ Bununla birlikte "ikra" emrinin "tekrar et" anlamına geldiğini ve Hız. Peygamber'in "Ben kâri değilim" ifadesinin, okuma bilmediği anlamına gelmediğini; bu ifadenin de melek karşısında Hız. Peygamber'in psikolojisini anlamlandıran "Asla senin söylediklerini tekrar etmeyeceğim." anlamına geldiğini savunan yorumlar da vardır.²⁵⁵

3.3.4. Değerlendirme

Konuyla ilgili olarak ileri sürülen ayet ve rivayetler, bazı alimler tarafından "Hız. Peygamber'in okuma-yazma bilmediği" şeklinde yorumlanmış; bazıları tarafından da "ilgili ayetlerin konuyla ilgisinin olmadığı, rivayetlerin de Hız. Peygamber'in ne okuma-yazma bildiğini, ne de okuma-yazma bilmediğini ortaya koyar" şeklinde yorumlanmıştır.

---

²⁵³ Demirci, a.g.e., s. 122 ; Watt, a.g.e., s. 50.

²⁵⁴ Watt, a.g.e., s. 50.

²⁵⁵ Ebu Zeyd, a.g.e., s. 92.

İncelendiğinde görülmüştür ki, ilgili ayetler, müşrik muhatapların vahyin göklerin ve yerin Rabb'inden indirilmediği şeklindeki ithamlarına karşı, onun Allah'tan indirildiğini, Peygamber'in getirdiklerinin Allah'ın dilemesiyle gerçekleştiğini, onların vahiy olduğunu gösterir bir cevap şeklinde indiğini göstermektedir.

Vahye muhatap olan Hz. Peygamber, Kur'ân'ın ifadesi ile "ümmi" bir peygamberdir. İlgili ayet ve rivayetlerin, Arap yarımadasının dinî, kültürel atmosferi içinde yorumlanması, bu anlamı desteklemektedir. Bu kavram, ehl-i kitâbın zıttı olarak kullanılmış ve müşrik Arapları ifadelendirmiştir.²⁵⁶ Dolayısıyla ilgili ayet, Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmediğini göstermemektedir. Hz. Peygamber, ticari hayatta varlık gösteren bir kişi olduğuna göre, Mekkeli ortalama bir tacirin bildiği kadar (ki o, bu ortalamanın çok çok üstünde olmasını, diğer insanlardan farklı yaşantısıyla ortaya koymuştur) okuma yazma bilmektedir.²⁵⁷

Hz. Muhammed, okuma-yazma bilen bir peygamberdir; fakat o, aldığı vahiyleri kendisi yazmamıştır.²⁵⁸ Daha önceki kitapları ne okumuş, ne de yazmıştır. Hz. Muhammed' in okuma-yazma bilmesi gerçeği, O'nun vahiy katibi edinmesi gerçeğini olumsuzlamamaktadır. O, başta vahiy olmak üzere, civar kabilelerle yaptığı sözleşmeleri ve devletin gelir ve giderlerini yazdırmak amacıyla yazıyı bilen sahabelerden istifade etmiştir. Hz.

---

²⁵⁶ a.g.e., s. 79.

²⁵⁷ Watt, a.g.e., s. 51.

²⁵⁸ Özsoy, a.g.e., s. 39 ; Bayraklı, a.g.e., VII/331, 338.

Peygamber istihdam etmiş olduğu katipler arasında yaptıkları katipliğin türüne göre görev dağıtımını yapmıştır. Burada önemli olan, Hz. Peygamber'in kimleri yalnızca vahiy katibi edindiği meselesidir. Şimdi bunların kimler olduğunu inceleyelim.

3.4. VAHİY KÂTİPLERİ

Daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber, ilk dönemlerde vahyi kayıt altına aldırılmamıştır.²⁵⁹ Ancak, daha sonraki dönemlerde vahyi kayıt altına aldırması mümkün görüldüğü gibi rivayetler de bu durumu desteklemektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi edinmesi de sonraki dönemlere tekabül etmektedir. Bu durumdan, onun vahyin nâzil olmasıyla paralel giden bir olay olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu gerçek Mekke dönemi için söz konusu olabilir. Çünkü vahyin Medine dönemi'nde yazı ile tespit edildiğine dair titiz belirlemeler mevcuttur. Zira, Medine'ye hicret ettikten sonra Medine site devletini kuran Hz. Peygamber'in, devlet başkanı olarak etraf kabilelerle, civar devletlerle olan yazışmalarının, buralara göndermiş olduğu İslam'a davet mektuplarının zamanımıza kadar ulaşmış olması ve metinlerinden bu mektupların kimler tarafından yazıldığı bilinmektedir... Bu bilgiler bize, Hz. Peygamber'in kâtiplerinin isimleri ve sayılarını tespit etme imkanı sunmaktadır. Konunun başında da ifade edildiği gibi bu duruma sebep, ilk devir alimlerinin kimin ne yazdığını belirtmelerine karşılık, sonraki devir

---

²⁵⁹ Watt, *a.g.e.*, s. 95.

alimlerinin sadece kâtiplerin adlarını vermekle yetinmeleridir. Nitekim, el-Belâzuri, et-Taberî, İbn Abdurabbih ve el-Cehşiyârî gibi ilk dönem müellifleri vahiy kâtiplerinin beş kişi olduğunu zikrederken, hicri VI. asır ve bunu izleyen asırların alimleri, Hz. Peygamber'in talimatı ile Kur'an'ı yazan sahabilerin sayısını kırka kadar çıkarmışlardır. İfâ ettikleri kâtipliğin türünü açıklayan ilk kaynaklar esas alınarak vahiy kâtiplerinin; Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affân, Ubeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh olmak üzere beş kişi oldukları tespit edilmiştir.²⁶⁰ Zikri geçen şahsiyetlerden Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh Peygambere Mekke'de vahiy kâtipliği yapmıştır. Hz. Peygamber'in Medine'de ki ilk vahiy kâtibi de Ubeyy b. Ka'b 'dır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Hz. Peygamber başta vahiy olmak üzere, çeşitli vesikaları yazdırmak için yazıyı bilen sahabilerden faydalanmıştır. Sadece beş kişiden vahiy kâtibi olarak yararlanmıştır.

Burada bir noktanın altının çizilmesi gerekmektedir: "O da vahyin yazı ile tespit edilmesinin, Hz. Peygamber'in kâtipler edinmesinden sonraki dönem için mi yoksa vahyin bazı sahabilerce tespit edilip, daha sonraları Peygamber'in düzen ve kontrol mahiyetindeki emrinin bir neticesi mi olduğu konusudur.

---

²⁶⁰ Memmedzade, Elçin, *Vahiy Kâtipliği ve Vahiy Kâtipleri*, YL. Tezi, Ankara 1999, s. 87-88.

3.5.KUR'ÂN-I KERİM'İN TERTİBİ

3.5.1.Ayetlerin Tertibi

İcma ve nasslara göre ayetlerin tertibi, tevkifîdir;²⁶¹ Kur'ân içerisindeki tertibî vahye dayanır.²⁶² Nitekim Allah Cebrail'e her ayetin nereye yazılacağını Peygamber'e bildirmesini emretmiş, o da tâbi olduğu vahyi emrolunduğu yere yazdırmış, böylece ayetler tertip edilmiştir.²⁶³

Hz. Peygamber, yeni vahyedilen ayetleri namazda okur, va'z-u nasihatle onlara ahkâmından bahseder, her yıl Ramazan ayında da o zamana kadar inen ayetleri Cebrail ile mukabele ederdi. Vefat edeceği yıl, bunu iki defa yapmıştı. Sahabe de Hz. Peygamber'in okuduğu tertip üzere okumuş; ezberlemiş ve nesilden nesile bu tarz üzere nakletmişlerdir.²⁶⁴

Ayetlerin tertibinin tevkifî olduğu ile ilgili bir rivayette İbnu'z-Zübeyr, Hz. Osman'a şöyle demiştir:

"*Ve'l-lezîne yeteveffevne minkum ve yezerûne ezvâcen*²⁶⁵ (içinizden ölüp de dul eşler kimselere gelince) ayetini başka bir ayet neshettiği halde onu niye yazıyor ve yerine koyuyorsun?"

Hz. Osman da: "Ey kardeşimin oğlu! Kur'ân'dan hiçbir şeyin yerini değiştiremem." cevabını vermiştir.²⁶⁶ Bu rivayetten anlaşılan o ki, Hz.

---

²⁶¹ Suyuti, a.g.e., I/80.

²⁶² Zerkâni, *Menâhil*, I/346.

²⁶³ a.g.e., I/240.

²⁶⁴ Zerkâni'den naklen Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi* s., 59 ; Cerrahoğlu, a.g.e., s. 56.

²⁶⁵ Bakara 2 / 240.

²⁶⁶ Suyûti, a.g.e., I/81.

Osman o ayetin neshedilmiş olduğunu bilmesine rağmen hiçbir ayetin yerini değiştirmeye kalkışmıyor. Çünkü Cebrail, ayetin tertibinin bu şekilde olduğunu Rasûlullah'a bildirmiş, o da vahiy katiplerine bunu dikte ettirmiştir. Dolayısıyla bu tertibe, ne Peygamber, ne de Hz. Osman müdahale etmiştir.²⁶⁷

Bununla ilgili olarak başka bir rivayette, Osman b. Ebi'l-Âs şöyle demiştir: "Bir gün Rasûlullah'ın yanında oturuyordum, birden bire gözlerimin bir noktaya dikip şöyle dedi: *Cebrail geldi, bana "İnnallâhe ye'muru bi'l-adli"* (Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği... emreder.) ayetini şu suredeki yerine koymamı emretti."²⁶⁸

Ayetlerin tevkifî olduğuna dair rivayetler bunlarla sınırlı değildir. Nitekim İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Ben Hz. Osman'a 'Enfâl suresi, Mesâni'den; Berâe suresi de Miûn'dan olduğu halde aralarına "Bismillâhirrahmânirrahîm" koymadan bu iki sureyi birleştirmenize ve yedi uzun sure arasına koymanıza sebep nedir?' diye sordum. Hz. Osman: Sureler Rasûlullah'a ayetler halinde iniyordu. Kendisine bir ayet nazil olduğunda vahiy kâtiplerinden birini çağırır, 'bu ayetleri içinde şu şu ayetler zikredilen sureye koyun' derdi. Enfâl suresi, Medine'de nazil olan ilk surelerdendi. Berâe suresi ise son nazil olan surelerdendi. Bu sure, içinde zikredilen kıssalar bakımından Enfâl suresine benziyordu. Bunun o surenin devamı olduğunu sanmıştım. Rasûlullah bize, bu surenin ondan olup olmadığını açıklamadan vefat etti. Bu yüzden, her

---

²⁶⁷ Subhi, a.g.e., s. 59.

²⁶⁸ Suyuti, a.g.e., I/81.

iki sureyi birleştirdim ve aralarına besmeleyi koymadım, onu yedi uzun sure arasına aldım, demiştir."²⁶⁹

Rivayetlerden anlaşılan odur ki, sahabe, Allah'ın Rasûlüne indirdiği Kur'ân'ı ona herhangi bir ilave veya eksiltmede bulunmadan tertibinde takdim-tehir yapmadan Rasûlullah'tan duydukları gibi Kur'ân'ı yazmışlar ve tertip etmişlerdir. Rasûlullah, inen ayetleri okumuş, Cebrail'in kendisine bildirdiği şekilde ayetlerin tertibini onlara öğretmiş, her ayetin nüzulünü müteakip hangi surede, nereye konulacağını bildirmiştir.²⁷⁰ Buna rağmen, Hz. Peygamber'in sağlığında, bu tertibe göre sıralanmış yazılı metnin varlığından söz etmek güç olsa da²⁷¹ Cebrail'in Hz. Peygamber'in vefatından önceki Ramazan ayında Kur'ân'ı baştan sona kadar Hz. Peygamber'e iki kez okumuş olması²⁷² ve bu arzada kaynaklarda ifade edildiğine göre Zeyd b. Sabit'in de bulunması,²⁷³ Zeyd b. Sabit'in de ilerideki cem` faaliyetlerinde görev alması neticesinde Hz. Ebu Bekir zamanında derlenen Kur'ân'da da aynı tertibin uygulandığını, daha sonra Hz. Osman'ın talimatıyla çoğaltılan mushafaların da bu tertip üzere yazıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.²⁷⁴ Sahabenin Rasûlullah'tan duyduğu gibi

---

²⁶⁹ Suyuti, *a.g.e.*, I/80.

²⁷⁰ *a.g.e.*, I/80.

²⁷¹ Özsoy, *a.g.e.*, s. 56.

²⁷² Atik, M. Kemal, "Ayet ve Surelerin Tevkifliği Meselesi", *E.Ü.İ.F. Der.*, Kayseri 1989, sa: 6, s. 201

²⁷³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/698.

²⁷⁴ Demirci, *a.g.e.*, s. 162.

ayetleri tertip etmesi, tevatür derecesine ulaşmış;²⁷⁵ söz konusu tertip herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir.²⁷⁶

3.5.2.Surelerin Tertibi

Surelerin çoğu, tam olarak bir defada, bir kısmı da parça parça vahyolunmuştur. Bir sure tamamlanmadan diğer bir surenin vahyolunduğu yahut sureye ait ayetlerin bir anda nazil olduğu vakidir. Bugün elimizde bulunan mushaflardaki sureler, iniş tarihlerin göre tertip olunmamıştır.²⁷⁷ Surelerin tertibinde alimler ittifak etmemişlerdir.²⁷⁸ Surelerin tertibi konusunda bu işin tevkifi mi, yoksa sahabenin içtihadı ile mi olmuştur şeklindeki ihtilafa²⁷⁹ karşılık bu iki görüşü uzlaştıracı mahiyette, bu tertibin kısmen Hz. Peygamber, kısmen de sahabenin içtihadı ile meydana geldiğini söyleyen üçüncü bir görüş mevcuttur.²⁸⁰

Tertibin sahabenin içtihadı ile olmuştur şeklindeki görüşü savunanlar arasında İmam Malik ve Kadı Ebu Bekr el-Bakillâni bulunmaktadır. Suyuti'nin naklettiğine göre İbn Fâris şöyle demiştir:

"Kur'ân iki şekilde tertip edilmiştir. Birincisi, yedi uzun sureyi öne alıp, ayetleri yüz civarında olan surelerin takibi şeklinde olmuştur. İkincisi, ayetlerin surelerde tertip edilmesidir. Bu tertip, delillerin işaret ettiği gibi, Cebrail'in Allah'tan aldığı emirle Rasûlullah'ın bizzat yürüttüğü

---

²⁷⁵ Suyuti, *a.g.e.*, I/82.

²⁷⁶ Demirci, *a.g.e.*, s. 162.

²⁷⁷ Ersöz, *a.g.e.*, s. 91.

²⁷⁸ Çetin, *a.g.e.*, s. 66.

²⁷⁹ Suyuti, *a.g.e.*, I/82.

²⁸⁰ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 58.

tevkifi bir iştir. Bu hususta surelerin tertibinde selef mushaflarının değişik olduğu görülür."²⁸¹

Kur'ân'ı toplayan, Hz. Ali, İbn Mesûd, Ubeyy b. Kâ`b gibi sahabelerin mushaflarının tertip şeklinin farklı olması, tertibin içtihadî olduğunu savunanların delilleri arasındadır.<sup>282</sup> Hz. Ali sureleri, nüzulüne göre tertip etmiş, İbn Mesûd'a ait mushaf Bakara suresiyle başlıyor, Nisa ve Al-i İmran sureleri ile devam ediyordu. Ubeyy b. Kâ`b ve diğer sahabe mushaflarında durumu da aynen böyle idi.²⁸³ Sahabîlerin sureleri, nüzul sırasına göre sıralamaları, surelerin tertibinin sanıldığı gibi sahabenin içtihadına dayandığını göstermez.²⁸⁴ Çünkü sahabenin özel mushaflarını tertip etmeleri, şahsi bir seçim idi. Onlar hiçbir zaman başkasını bu tertibe zorlamamıştı. Onlar bu mushafları başkaları için değil, kendi şahısları için yazmışlardı. Nihayet ümmet Hz. Osman'ın tertibi üzerine ittifak edip onu alınca, sahabe Hz. Osman'ın yayımladığı mushaflara hiç itiraz etmemiş ve şahsi nüshalarını imha etmişlerdir;²⁸⁵ yani onlar, Hz. Osman'ın elimizde bulunan şekliyle sureleri tertip ettikten sonra, sahabe, surelerin tertibinin kendi bildikleri gibi olmadığını gördüler. Böylece kendi mushaflarından vazgeçip İmam mushafına tâbi oldular.

Hz. Osman, istinsah işlemi esnasında bu özel mushaflara itimat etmeyip Zeyd b. Sabit tarafından Ebu Bekr zamanında derlenen ve sonra

---

²⁸¹ Suyuti, *a.g.e.*, I/82 ; Demirci, Muhsin, *a.g.e.*, s. 163.

²⁸² Çetin, *a.g.e.*, s. 66 ; Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 58.

²⁸³ Suyuti, *a.g.e.*, I/82.

²⁸⁴ Güneş, *a.g.e.*, s. 92.

²⁸⁵ Subhi, *a.g.e.*, s. 60.

Hiz. Hafsa'ya geçen mushafı esas alıp istinsah işini bu mushaftan yaptırması ve son arza'da bulunan Zeyd b. Sabit'in hem derleme hem de istinsah işinde bulunması, söz konusu tertibin, elimizde bulunan mushafın tertibinin -Hz. Osman mushafının- sahabenin içtihadıyla değil, Peygamber'in talimatıyla olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla tertibin tevkifi olduğunu söyleyenler, biraz önce de ifade edildiği gibi, Hz. Osman zamanında yazılan ve İmam ismi verilen mushafın bütün sahabe tarafından icmaen kabul edildiğini, ona itiraz edenin bulunmadığını ve özel mushafların imha edilmesini²⁸⁶ görüşlerinin delilleri arasında sayarlar.

Bu hususta ileri sürülen başka bir rivayette; "Rasûlullah yedi uzun sureyi bir rekatta okudu" denilmektedir. Yine başka bir rivayette; "Rasûlullah mufassal sureleri bir rekatta okurdu" denilmektedir.²⁸⁷

Suyuti'nin Buhâri'den naklettiğine göre İbn Mesûd: "İsrâ, Kehf, Meryem, Tâ-Hâ, Enbiyâ sureleri Kur'ân'da önceden ve peş peşe inen surelerdir." demektedir.²⁸⁸

Bütün bu rivayetlerden ve son arza'da gerçekleşen mukabele göstermektedir ki, ayetlerin olduğu kadar surelerin de tevkifi olduğu yönündedir. Nitekim Hz. Peygamber'in son arza'da Kur'ân'ı Cebrail ile birlikte baştan sona mukabele etmesi Kur'ân sure ve ayetlerinin bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlendiğini gösterir. Bu görüşü savunanlar sure

---

²⁸⁶ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 58.

²⁸⁷ Suyuti, a.g.e., I/83.

²⁸⁸ a.g.e., s. 83.

ve ayet sırası bilinmeyen bir kitabın mukabele edilmesi mümkün değildir²⁸⁹ demektedirler.

Surelerin bir kısmının tertibinin tevkifî, diğer bir kısmının da içtihadî olduğu görüşünü savunanlara gelince bu konuda İbn Atiyye; "Yedi uzun sure, Hâ-Mim'ler ve ayet sayısı yüzden az olanlar sureler gibi Kur'ân'ın birçok suresi, Rasûlullah hayattayken tertip edilmiş, geri kalanların tertibi ise sahabeye bırakılmıştır." demektedir.²⁹⁰ İctihadî olduğunu söyleyenler de Enfâl ve Tevbe suresiyle ilgili olarak Tevbe suresinin başına "Besmele"nin yazılmaması ile ilgili rivayete dayanmışlardır.²⁹¹

Görüleceği üzere surelerin tertibi konusunda ileri sürülen görüşler, alimlerin bu konuda ittifak etmediklerini göstermektedir. Hz. Osman'ın, istinsah işlemi sırasında özel mushaf sahiplerinin, kendi tertip ettikleri mushaflardan vazgeçip, İmam mushafına uymaları, tertiplerinin kendi tertipledikleri gibi olmadığı, asıl tertibin İmam mushafındaki gibi olduğu şeklinde bir görüşe sahip oldularsa ya da bu görüşe ikna olmuşlarsa bu durumda tertibin tevkifî olduğu söylenebilir. Ancak özel mushaf sahiplerinin İmam mushafına uymaları sadece "Kıraat ihtilaflarının ortadan kaldırılması, böylece İmam mushafının ümmetin icmasına mazhar olması, söz konusu sahabîlerin ümmetin bu konudaki birliğini temin için kendi

---

²⁸⁹ Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri*, Ankara 1989, s. 13.

²⁹⁰ Suyuti, *a.g.e.*, I/83.

²⁹¹ *a.g.e.*, s. 82.

içtihatlarından vazgeçmeleri"²⁹² şeklindeyse, bu durumda tertibin içtihadî olduğu söylenebilir.

3.6. HZ. PEYGAMBER'İN VEFATI'NDAN SONRA KUR'AN'IN METİNLEŞME TARİHİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARDA GELİNER SON AŞAMA

Müslüman dünyasında, Kur'an Tarihi çalışmaları, Kur'an metninin mevsûkiyetini sorgulayan Batıdaki çalışmalar sonrası, Müslümanların bu konu ya daha fazla eğilmelerini gerekli kılmıştır. Batıdaki Kur'an Tarihi çalışmaları, ilk önceleri "Muhammed Tetkikleri" konusu çevresinde odaklanmış, daha sonra bu çalışmalara Kur'an metninden farklı alternatif Kur'an metinleri bulma gayesi güden çalışmalara kapı aralanmıştır. Batılı araştırmacıların, İslam'ın erken dönemine ilişkin rivayetlerin güvenilirliği konusuna yaklaşımları ciddi şüpheler uyandırmıştır. Biraz önce de ifade edildiği gibi, Oryantalistik Kur'an Tarihi çalışmaları, İslam dünyasında bu alanda yapılacak çalışmaları tetiklemiş; ancak İslam dünyasındaki Kur'an Tarihi çalışmaları bu alanda söz etmeyi mümkün kılacak bir düzeyi yakalayamamıştır.

Kur'an Tarihi çalışmalarında gelinen son nokta itibariyle, İslam dünyasında bu alandaki çalışmalara eğilimin arttığını, özellikle Batıdaki Müslüman araştırmacıların bu konulara daha fazla önem verdiklerini,

---

²⁹² Demirci, a.g.e., s. 166.

dolayısıyla Kur'an Tarihi çalışmalarının nicelik olarak artma trendini yakaladığını söyleyebiliriz.²⁹³

---

²⁹³ Özsoy, Ömer, *a.g.e.*, s.12-18 ; Maşalı, M.Emin, *a.g.e.*, s.11.

SONUÇ

Kur'an, nüzûlünün üzerinden on dört asırlık bir süre geçmesine rağmen, geçmişte olduğu gibi bugün de insan hayatının merkezinde durmaktadır. O, birçok araştırmaya kaynaklık ettiği gibi Kur'an Tarihi çalışmalarının da vazgeçilmez kaynağını oluşturmuştur. Pek çok araştırmacı; sözü edilen tarihsel süreci incelerken, İslam-kültür tarihi alanında yazılan eserler ve rivayet malzemelerine başvurmalarının yanında, Kur'an'ın bir hayat kitabı olması bir tarafa, tarihi bir kaynak olarak araştırmalarında Kur'an'a atıfta bulunmadan edememişlerdir. Bizim de Kur'an Tarihi'yle ilgili olarak betimlemeye çalıştığımız tezimizin birinci bölümünde; araştırmanın konusu, amacı ve önemi üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Kur'an'ın Metinleşme Tarihi'nin, süreç olarak başlangıcı diyebileceğimiz vahiy olgusunun tahlili yapılmıştır. Ontolojik olarak bir şeyin varolması gerekmektedir; bu da birtakım sâiklerle yazıya geçirilen, Peygamber'e has bir tecrübe olan vahiy olgusudur. Bölümün ikinci kısmında, vahyin yazıya aktarımında kendisine bir araç görevi yüklenen genelde yazı, özelde Arap yazısı'nın tarihsel gelişim süreci incelenmiş; Arap Yazısı'na Nabat Yazısı'nın kaynaklık ettiği sonucuna her iki yazıyı ihtiva eden kitâbeler arası benzerliklerden ulaşılmıştır. Bölgeler arası ticaret, sözü edilen yazının Arap Yarımadası'na intikalini sağlamıştır. İslam'la birlikte yeni bir döneme giren Arap Yazısı, ilk zamanlarda olmasa bile, daha sonraları kabileler ve ülkeler arası davet mektupları, gerek dini gerekse politik yazışmalar sonucu büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Hz.

Peygamber Dönemi Kur'an'ın Metinleşme Tarihi'nin yapıtaşlarını oluşturan bu kültürel ilerlemenin Mushafların yazımı alanında sonraki dönemlere öncülük edecek pek çok unsuru bünyesinde barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in kalbinde ve zihninde yerleştirilip tespit edilmesini, sahabenin hem şifâhen duydukları, hem de yazılı vesikalardan ezberledikleri bölümü izlemiş, bunu süreç itibariyle ilk dönemlerde tebliğin bir parçası olarak yazı bilen sahabeler tarafından kaleme alınması bölümü izlemiştir. Kayıt altına alınmasına işaret eden ayet ve rivayetler tahlil edilerek, söz konusu eylemin ne zaman, hangi sâikle gerçekleştirildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Vahyin, Hz. Peygamber dönemi'nde, O'nun bizzat yazma işiyle görevlendirdiği kişilerce yazıya aktarıldığı fakat derlenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Vahyin, Hz. Peygamber zamanı'nda yazıya aktarımının gerçekleştirilmiş olması, O'nun, vahiyleri yazdığı anlamına gelmez. Bu gerçek, O'nun okuma-yazma bilmediği şeklinde anlaşılmalıdır. O'nun, ilk dönemlerde okuma-yazma bilmesi mümkün olmasa bile, Watt'ın deyimiyle, ticari işlerin üstesinden gelebilecek düzeyde okuma-yazma bilmesi muhtemel görünmektedir. Bu durumda, O'nun risâletten önce bir miktar okuma-yazma bilmesi gerçeği ortaya çıktığına göre, Kur'an 'da ifadesini bulan ve okuma-yazma bilmeyen şeklinde anlaşılan "ümî" kavramının bu manada anlaşılması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Araştırmanın ilgili bölümü, mezkur kavramın, Hz. Peygamber'in kitâbî geleneğe bağlı olmayan bir peygamber olduğu

fikri üzerine bina edilmiştir. Bu bölümü, ayet ve surelerin tertibinin tevkifi olup olmadığının tartışıldığı Kur'an'ın tertibi bölümü izlemiştir. Daha sonra, gerek batıda, gerekse Müslüman toplumlarda Kur'an Tarihi alanında yapılan çalışmaların geldikleri aşama itibariyle bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Son olarak denilebilir ki; eldeki veriler, bize, Hz. Peygamber Dönemi'nde Kur'an'ın resmi bir mushaf haline getirilmediğini bildirmektedir. Bu durum, onun yazılmadığı, tertibinin bilinmediği anlamına alınmamalıdır. Kur'an'ın tamamı Hz. Peygamber dönemi'nde yazılmıştır. Kur'an'ın Hz. Peygamber dönemi'nde yazıldığına en büyük delil, özel mushafı olan sahabilerin varlığıdır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Salih, Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelere, Ankara 1989, Akid Yayınları.
- Kur'an'ın Toplanması ve Kıraati Meselesi, *1. Kur'an Sempozyumu*, XXV-XXIX, LXXIII-LXXIV (1994), Ankara.
- Aktan, Ali, "Arap Yazısı'nın Doğuşu, Gelişmesi ve İslam Yazısı Haline Gelmesi", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, II (1998), sayı: 6.
- Albayrak, Halis, "Vahiy Gerçeği", *Kutlu Doğum Haftası*, (12-17 Ekim, 1989), Ankara 1990, TDV. Yayınları.
- Tefsir Usûlü, İstanbul 1998, Şûle Yayınları.
- Ana Britannica, *Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, C.22., Ana Yayıncılık.
- Aslan, Abdülğaffar, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara 2000, Ankara Okulu Yayınları.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1998, Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Atik, M. Kemal, *Ayet ve Sûrelerin Tevkîfliği Meselesi*, *EÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI(1989), Kayseri.
- Aydın, Muhammed, *Kur'an Metni Üzerindeki Tartışmalar*, Sakarya 2001, Değişim Yayınları.
- Baloğlu, A. Bülent, "Kur'an Vahyinin Niteliği ve Hz. Peygamber", *1. Kur'an Sempozyumu* (1-3 Nisan 1994), Bilgi Vakfı, Ankara.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul 2001, Bayraklı Yayınları.

- Buhârî, M. b.İsmail, el-Câmi'u's-sahîh, İstanbul 1981.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, D. İ. B. Yayınları.
Tefsir Usûlü, Ankara 1997, TDV. Yayınları.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kur'an'ı Kerim Tarihi*, İstanbul 1982,
Dergâh Yayınları.
- Çetin, M. Nihat, "Arap Yazısı", *DİA*, III, İstanbul 1991.
- Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1997, MÜ. İFAV. Yayınları.
- Derveze, İzzet, *Kur'anü'l-Mecîd*, çev. Vahdettin İnce, İstanbul 1996,
Ekin Yayınları.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir?*, Ankara 1967.
- Draz, Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, çev. Salih Akdemir, Ankara 2000,
Kitâbiyât.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an Tefsiri'nde Yöntem*, İzmir 1998, Anadolu
Yayınları.
- Ebû Zeyd, N. Hâmid, *İlâhi Hitâbın Tabiatı: Metin Anlayışımız ve Kur'an
İlimleri Üzerine*, çev. M. Emin Maşalı, Ankara 2001, kitâbiyât.
- Ebyârî, İbrahim, *Târîhu'l-Kur'an*, Kâhire 1991, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî.
- Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul 1998, MÜ.
İFAV. Yayınları.
- Eroğlu, Ali, *Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri Üzerine*, Erzurum 2002,
Ekev Yayınları.
- Ersöz, İsmet, *Kur'an Tarihi: Kur'an'ın İndirilişi ve Bugüne Gelişi*,
İstanbul 1996, Ravza Yayınları.

Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç,
Ankara 2003, Ankara Okulu Yayınları.

Güneş, Arif, *Kur'an'ı Kerim'in Ortaya Çıkış Süreci*, Ankara 2000,
Köksav Yayınları.

Güngör, Mevlüt, *Kur'an Araştırmaları-2*, İstanbul 1996, Kur'an Kitaplığı.

Halefullah, M. Ahmed, *Kur'ân'da Anlatım Sanatı*, çev: Ş. Karataş, Ankara
2002, Ankara

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul
2003, İrfan Yayınları, C.II.

İslam'ın Doğuşu, İstanbul 2002, Beyan yayınları.

Kur'an'ı Kerim Tarihi, İstanbul 2000, Beyan Yayınları.

Işıldak, Serpil, *Kütüphaneciliğe Giriş*, Ankara 1998, Hatiboğlu
Yayınları.

İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*,(thk. Muhammed İbrahim el-
Bennâ), çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul 1997,
Çağrı Yayınları.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed,

Lisânü'l-Arab, Beyrut 1374 / 1954.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.Süleyman Ateş,
İstanbul, ty., Yeni Ufuklar Neşriyat.

Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, İstanbul 1995, MÜ.
İFAV. Yayınları.

Karataş, Şaban, *Şia'da ve Sünnî Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, İstanbul
1996, Ekin Yayınları.

- Keleş, Ahmet, "Kur'an'ın Cem'i ve Tertibi-Kur'an Ayetlerinin Tevkîfliği Konusundaki Buhârî Hadislerine ve Kur'an İlimlerindeki Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, XIV(2001), sayı: 1 ("Tefsir Yazıları" Özel sayısı).
- Keskioğlu, Osman, Kur'an Tarihi ve Kur'an Hakkında Ansiklopedik Bilgiler, İstanbul, ty., Nebioğlu Yayınları.
- Kılıç, Sadık, Kur'an'ın Cem'i Meselesi, AÜ. *İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, IV(1980), Ankara.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 2000, Ankara Okulu Yayınları.
- Maşalı, M. Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Ankara 2004, kitâbiyât.
- Memmedzade, Elçin, Vahiy Kâtipliği ve Peygamber'in Vahiy Kâtipleri, Y.L. Tezi, Ankara 1999.
- Moritz, B., "Arap Yazısı", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1950, Milli Eğitim Basımevi.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim, Târîhu'l-Kur'ani'l-Kerim, İskenderiye, ty.
- Nöldeke, Theodor-Schwally Frrederich, *Kur'ân Tarihi*, çev: Muammer Sencer, yy., 1970, İlke Yayınları
- Önkal, Ahmet, Hz. Peygamber'in Ümmîliği, SÜ. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II (1987), Konya.

- Özsoy, Ömer, “Kur’ân Hitâbının Tarihselliği ve Tarihsel Hitâbın Nesnel Anlamı Üzerine”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, IX(1996), Ankara, sayı: 2.
- Öztürk, Hayrettin, Ebedi Mucize Kur’an, Yazılması ve Toplanması, Ankara 1988, Fecr yayınları
- Paret, Rudi, *Kur’an Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy, Ankara 1995, Bilgi Vakfı Yayınları.
- Sezgin, Fuat, *Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Ankara 2000, Kitâbiyât.
- Subhî Salih, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-kur’an*, çev. Said Şimşek, Konya, ty., Hibaş Yayınları.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-kur’an*, Beyrut, Dâru’l-Marife, ty.
- Sülün, Murat, “Kur’an’da Kitâb Kavramı”, *MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII- XV(1997), İstanbul.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyan an Te’vîli’l-Kur’ân*, çev. H. Karakaya, IX (1996), İstanbul, Hisar Yay.
- Watt, W. Montgomery, *Kur’an’a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan, Ankara 2000, Ankara Okulu Yayınları.
- Wensinck, A. J., “Vahiy”, *İA*, İstanbul 1986, VIII., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1995, Azim Dağıtım.

Yıldırım, Suat, *Kur'an'ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul
1983, Ensâr Neşriyat.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm,
Menâhilu'l-irfân fî 'ulûmi'l-kur'an, Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-
Arabiyye, yy. ty.

Akbaş, Necati, Hz. Peygamber Dönemi Kur'an'ın Yazım Tarihi,

Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Paçacı, 111 s.

ÖZET

Bu alışma, Kur'an Tarihi araştırmalarının çıkış noktasını oluşturan "Hz. Peygamber Dönemi Kur'an'ın Yazım Tarihi"nin betimsel olarak incelenmesi sonucu oluşturulmuştur.

Vahyin ilk inişinden Kur'an'ın bir kitap haline getirilmesine kadar geçen zamanda, "Hz. Peygamber Dönemi Kur'an'ın Yazım Tarihi"nin bir süreç olarak ele alınıp incelenmesi, bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı; genel özellikleri itibariyle Kur'an Yazım Tarihi'nin bir betimlemesini yapmaktır. Hz. Peygamber dönemi tahlil edilerek ve bu dönemde yapılan çalışmalar ortaya çıkarılarak, dönemin Kur'an Yazım Tarihi'ndeki öneminin tespit edilmesi, bu çerçevede incelenecek konulardandır.

Geçmiş dönem Kur'an Tarihi araştırmalarının bugüne olan yansımaları olduğu gibi, bugunun ilgili araştırmalarının da ileri ki dönemlerde uzun tahlillere konu olacağı şüphesizdir. Biz de bu gerekçeden yola çıkarak, ilgili dönemi bilimsel bir incelemeye tâbi tutmak istiyoruz. Araştırmamızın, bu dönem ile ilgili yapılacak alışmalara uygun veriler sunmasını ve faydalı olmasını umit ediyoruz.

Akbaş, Necati, The Term Of The Prophet Qur'ānic Spelling History,

Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Mehmet Paçacı, 111 p.

ABSTRACT

This study is formed Qur'ānic history studies beginning, "the term of the Prophet Qur'ānic spelling history's come into being of desceptive examination result.

Progress from first revelation were came to bring as a formation of Koran "term of the Prophet Qur'ānic spelling histories to take up study of progress, this study is form of topic.

This studies' goal to descriptive of Qur'ānic spelling histories general attirubutes.term of the Prophet to analys and expose this term's study and this term make firm of importance of Qur'ānic spelling history is topic of study in this frame.

Like the past term of Qur'ānic history researches has reflection on todays, it is doubtless that todays' related research will be subject to more analysis in the future too. So we start out this fact, we need to examine (study) the mentioned term. We hope that our study(examination) has suitable and helpful data for next studies.